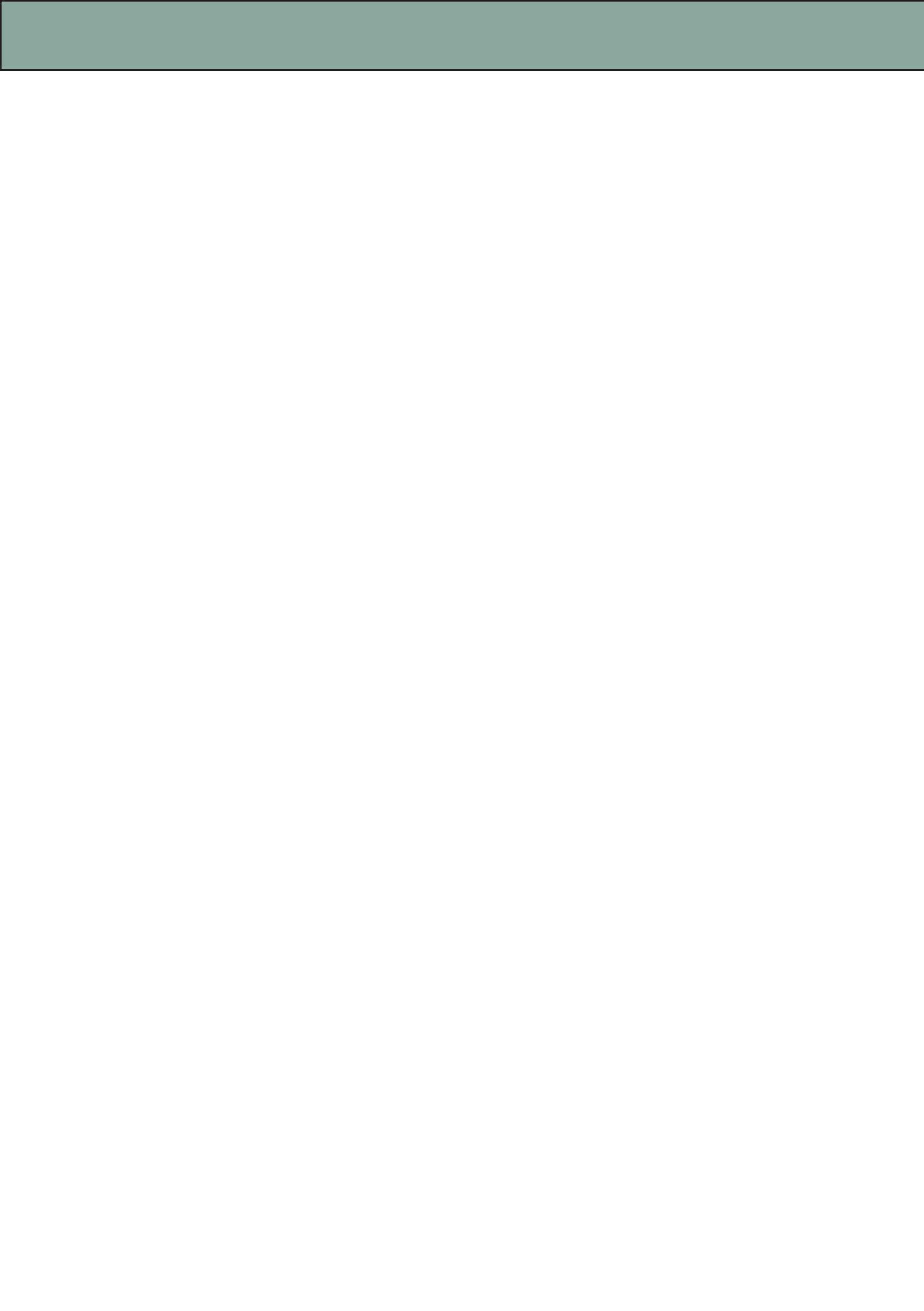

Studija slučaja

STANJE, IZAZOVI I MOGUĆNOSTI U PODRUČJIMA ZAGAĐENIM MINAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Studija slučaja

**STANJE, IZAZOVI I MOGUĆNOSTI
U PODRUČJIMA ZAGAĐENIM MINAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

za Handicap International

Maj 2011. godine

Centar za menadžment, razvoj i planiranje - MDP inicijative

Kralja Aleksandra 52, 74000 Doboј, Bosna i Hercegovina

T: +387 53 200 371, F: +387 53 200 373

E: info@mdpinicijative.ba, Web: www.mdpinicijative.ba

Ova studija slučaja sastavni je dio projekta “**Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići**” koji je implementiran u Bosni i Hercegovini uz finansijsku podršku Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) i Handicap International-a (HI).

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost organizacije Handicap International i ni na koji način ne može odražavati stavove Švicarske agencije za razvoj i saradnju.

Ukoliko budete koristili navode iz ovog priručnika, molimo da ga navedete kao izvor.

Centar za menadžment, razvoj i planiranje - MDP inicijative (2011), Studija slučaja - stanje, izazovi i mogućnosti u područjima zagađenim minama u Bosni i Hercegovini, Handicap International, Sarajevo.

Sadržaj

Uvodna riječ – iz perspektive donatora	8	C. Zagovaranje protuminske akcije u sklopu podrške razvoju i društvenom uključivanju	26
Sa stanovišta Handicap Internationala	9		
Zahvala	11	Posebni značaj PMAD-a	27
Sažetak	12	Protuminske intervencije u BiH	28
Predgovor	15	Situacija u područjima zagađenim minama	
Skraćenice	17	u BiH: Razlika između zajednica ugroženih minama i neugroženih zajednica	30
Uvod	18	A. Društveni kapital	30
Okvir javnih politika: nizak nivo integracije protuminske akcije u razvojne politike	18	B. Ljudski kapital	31
Ključni učesnici u procesu: ko su oni koji su uključeni u djelovanje i koji bi se trebali uključiti?	18	C. Prirodni kapital	32
Sistem određivanja prioriteta: stajališta državnih u odnosu na lokalne organe vlasti	18	D. Fizički kapital	32
	20	E. Finansijski kapital	35
	18	Utjecaj mina i ostali faktori socijalne inkluzije	36
		Svjesnost o postojanju mina	36
	20	Rizično ponašanje	38
		Djelotvornost deminiranja i mediji	38
PRVI DIO	21		
Struktura studije	21	TREĆI DIO	41
Pojmovnik	22		
DRUGI DIO	25	Zaključci i naučene lekcije	41
 		Glavne preporuke	45
Stanje, izazovi i mogućnosti u područjima zagađenim minama u Bosni i Hercegovini	25	Poboljšanja u sistemu postavljanja prioriteta	45
Glavne karakteristike projekta Protuminske akcije i razvoja	25	Finansiranje razvojnih aktivnosti u zajednicama ugroženim minama	45
A. Promoviranje socijalne uključenosti i jačanje općinske uprave	26	Pomaganje participatornog razvoja u zajednicama ugroženim minama	46
B. Upravljanje rizikom od mina	26	Preporuke za ključne zainteresirane strane i učesnike u procesu	47
	26	Dodatna literatura	50

Uvodne Riječi iz perspektive donatora

Švicarska Konfederacija teži ostvarenju vizije svijeta u kojem se proces ekonomskog i društvenog razvoja neometano odvija, a potrebe ranjivih populacija se ispunjavaju na odgovorajući način. Stoga je Švicarska dosljedna u pružanju podrške za napore čiji je cilj poboljšavanje uvjeta života stanovništva naseljenog u područjima ugroženim minama, na globalnom nivou.

Mine i drugi eksplozivni ostaci iz rata predstavljaju zabrinjavajuću prepreku ukupnim nastojanjima na razvoju i imaju razoran utjecaj na sigurnost i kvalitet života mnogih građana Bosne i Hercegovine. Stoga je Švicarska u zadnjih deset godina podržala različite inicijative na polju protuminskog djelovanja u Bosni i Hercegovini čiji ukupni iznos doseže približno 5,5 miliona Eura.

U Bosni i Hercegovini, kao i u mnogim drugim zemljama ugroženim minama, posljednjih godina primjećuje se tendencija smanjivanja donatorskih sredstava namijenjenih deminiranju i protuminskom djelovanju. Ta činjenica predstavlja dobar razlog za integriranje humanitarnog protuminskog djelovanja u širi proces obnove i razvoja: jedino usvajanjem integralnog pristupa možemo na efikasan i ekonomičan način iskoristiti ograničene resurse koji su nam na raspolaganju.

Takvi integralni pristupi još uvijek predstavljaju rijekost. Problem slabe povezanosti napora koji se ulažu u protuminsko djelovanje i razvojnih programa naročito je izražen u seoskim područjima, gdje se najsramašnije i najmarginalizirane zajednice suočavaju s dvostrukom diskriminacijom zbog prisustva mina i nedostatka razvojnih programa. Kad je riječ o tim kategorijama stanovništva, procjena njihovih konkretnih socijalnih i ekonomskih potreba mora prethoditi razvoju programa protuminskog djelovanja.

Incijativa za koju je Švicarska, zajedno sa organizacijom Handicap International, obezbijedila finansijsku podršku jeste projekat pod nazivom *“Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići”* (PMAD). Projekat

PMAD imao je za cilj poboljšati socijalnu uključenost, razvojne prilike i općenito kvalitet života stanovništva općina ugroženih minama Stolac i Berkovići, putem sistematskog i praktičnog provođenja aktivnosti koje povezuju protuminsko djelovanje i razvoj. Projekat je marginaliziranim i ranjivim skupinama omogućio pristup resursima i procesima donošenja odluka, te im omogućio da se uključe u društveni, ekonomski i kulturni život zajednica. Kako bi se to moglo ostvariti, u sklopu projekta osigurano je sudjelovanje općinskih vlasti, civilnog društva te stanovništva ugroženog minama u osmišljavanju, usmjeravanju i provođenju kako protuminskih, tako i intervencija vezanih za socijalno uključivanje u njihovim zajednicama.

Uspjeh ovog projekta demonstrirao je konkretnu korist od integriranja protuminskog djelovanja i razvojnih intervencija. Participativni pristup pokazao se kao moćan instrument za angažiranje zajednica ugroženih minama i unaprijeđenje efikasnosti protuminskog djelovanja, pošto jamči da će se zemljište očišćeno od mina staviti u upotrebu kako bi se zadovoljile neposredne potrebe stanovništva. Na kraju, stanovništvo minama ugroženih date su razvojne alternative i instrumenti kako bi se ono samo moglo aktivno uhvatiti u koštac sa vlastitim siromaštvom i socijalnom isključenošću.

Lekcije koje smo naučili u sklopu provođenja projekta PMAD u općinama Stolac i Berkovići potvrda su važnosti promoviranja projekata razvoja zajednice koji objedinjuju ciljeve protuminskog djelovanja i upravljanje rizicima povezanim s minama u jednu strategiju socio-ekonomskog razvoja na lokalnom nivou. Dobra praksa povezivanja protuminskog djelovanja i razvoja, koja se kroz projekat PMAD dokazala na terenu, može poslužiti kao model efikasnog korištenja oskudnih razvojnih resursa.

Dokument koji je pred nama je izvor vrijednih podataka dobijenih na osnovu lekcija koje smo naučili u provedbi projekta PMAD. On ima za cilj njegovati i usmjeravati efikasnu integraciju protuminskog djelovanja i razvojnih intervencija, osigurati održiva razvojna rješenja, te snaženje i uključivanje najranjivijih kategorija stanovništva u sve segmente

Sa stanovišta Handicap International-a

socio-ekonomskog života zajednice. Nadamo se da će nadahnuti donatorsku zajednicu da se aktivno uključi u promoviranje ovog integralnog pristupa, ali i da podrži i potakne nadležne lokalne vlasti da u svojim razvojnim strategijama i planovima integriraju protuminsko djelovanje i razvoj.

Simone Giger
Zamjenica direktora
Švicarski ured za saradnju u Bosni i Hercegovini
Ambasada Švicarske Konfederacije

Kamena kuća, opština Berkovići, 2007.
Fotografija Handicap International-a.

U junu 2007. godine projekat “*Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići*” je počeo sa implementacijom. Tim Handicap International-a u Bosni i Hercegovini je inicirao ideju o povezivanju protuminske akcije sa razvojnim aktivnostima i projektima na osnovu dvanaestogodišnjeg rada u zemlji. Kao i druge državne i strane organizacije, i Handicap International je pružao podršku građanima i građankama Bosne i Hercegovine i pomagao državnim institucijama u prevazilaženju siromaštva i otklanjanju posljedica posljednjeg rata koji je uzrokovao patnju i materijalna uništavanja. Mnogi projekti, kao što su projekti poboljšanja poljoprivrednog razvoja, podrške malim biznisima, podupiranja pitanja o invalidnosti, zatim projekti podrške žrtava i preživljelih od mina, opskrbljivanje i distribucije humanitarne pomoći, a naročito medicinskih lijekova i medicinskih pomagala, provođenje aktivnosti humanitarnog deminiranja i otklanjanja eksplozivnih sredstava, projekat Studija o uticaju mina, službeno uključivanje predmeta upozoravanje na opasnost od mina u školski plan i program i mnogi drugi su implementirani od strane Handicap International-a.

Nažalost, bilo je očito da je Bosna i Hercegovina u tom periodu pružala veoma slabu, pa gotovo i nikakvu finansijsku pomoć sa svoje strane kako bi trud i intenzivna ulaganja od strane međunarodne zajednice zadržala i održala na duge staze. Pored toga, Bosna i Hercegovina i dalje ostaje najugroženija država na području jugoistočne Evrope, a mine i dalje ometaju bezbjedan i održiv povratak interna raseljenih osoba i izbjeglica što dodatno narušava društveno-ekonomski razvoj.

Ured Švicarske agencije za razvoj i saradnju u Sarajevu u Bosni i Hercegovini je podržao Handicap International u nastojanju da testira novi projekat povezivanja protuminske akcije sa razvojem od jula 2008. godine, nakon održenih mnogobrojnih procjena, istraživanja i studija.

Projekat je imao za cilj da pomogne stanovništvu koje živi u zajednicama ugroženim minama, a pogotovo u ruralnim područjima koja su bila u blizini linija razgraničenja tokom rata, pa su s obzirom na to i pretrpjela najveća uništenja. Podrška se, u tom

smislu, odnosila na smanjenje i, ako i gdje je moguće, potpuno otklanjanje rizika od mina u svrhu poboljšanja pristupa resursima i poboljšanja učestvovanja u društvenim, ekonomskim i kulturnim tokovima. Na ovaj način, kroz implementaciju projekta su se stvorile mogućnosti za unapređenje kvaliteta života po izboru i za stanovništvo ugroženo postojanjem mina primjenjujući različite metodologije – upravljanje rizikom od mina kroz obilježavanje područja za koja se zna da neće biti na listi prioriteta za deminiranje još izvjesno vrijeme ili, upravljanje rizikom od mina kroz čišćenje sumnjivih rizičnih područja koja su data na korištenje ubrzo nakon deminiranja.

Tokom implementacije projekta uočena je ograničena sposobnost i spremnost ljudi i organizacija koji su bili uključeni u razvojne projekte u područjima zagađenim minama. Ta ograničenost se trebala otkolini i unaprijediti kako bi se u potpunosti ispunile potrebe od najvišeg značaja za stanovništvo ugroženo minama.

Zbog toga smo pokrenuli i sproveli okostotinu različitih lokalnih inicijativa u sklopu projekta „*Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići*“ u Stocu i Berkovićima, općinama u južnoj Bosni i Hercegovini koje su zagađene minama. Stanovništvu i zajednicama ugroženim minama smo omogućili pristup financijskim sredstvima, za koja su se natjecali kroz tendere i pozive za podnošenje prijedloga projekata. Stvorili smo im mogućnost učešća u projektima usmjerenih na socijalno uključivanje koji su prepoznati od strane lokalnih partnerskih grupa, a u kojima su im bile dodijeljene jednakе uloge i odgovornosti u implementaciji istih. Kroz osnivanje partnerskih grupa, pomogli smo u izgradnji jakih veza i odnosa između lokalnih vlasti i organizacija civilnog društva, odnosno vladinog i nevladinog sektora. Razne javne, vladine i nevladine organizacije, privatne kompanije i firme, udruženja građana i humanitarne organizacije iz razvojnog sektora i protuminske akcije su zajedno uočavali i identificirali potrebe od najvećeg značaja za lokalnu zajednicu i zajedno dogovarali i odlučivali o aktivnostima i projektima za poboljšanje uslova života u zajednicama kojima su i sami pripadali. Suočavali su se sa problemima spajanja i objedinjavanja različitih profesija i pokretanja međuopćinske i međuentiteske

saradnje. Nadalje, iskusili su se u procjeni potreba i resursa, u spajanju vještina i znanja; u raščlanjivanju uloge i odgovornosti i izgradnji kapaciteta; u kreiranju i izgradnji zajedničkih projekata u cilju promjene okruženja i poboljšanja socio-ekonomске situacije.

Najbitnije je zagovaranje: za prava, za jednako učestvovanje, za pristup obrazovanju, informacijama, uslugama, kulturi, zagovaranje za zajednice ugoržene minama, za ugrožene grupe građana i građane u stanju potrebe, za nove inicijative, pokrete i koalicije, za međusektorsku saradnju.

Projekat „*Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići*“ je poticao mreže i osnaživao pojedince, zajednice, lokalnu vlast i organizacije kako bi se što bolje uključile i djelovale na procese koje se dešavaju i štete njihovom društvu.

Mnogobrojni vanjski državni i strani konsultanti i praktičari, ekspertne i specijalizovane organizacije pomagali su Švicarskoj agenciji za razvoj i saradnju i Handicap International-u u uzradi metodologija, uputstava, procedura i alata koji ostaju iza ovog projekta. Cjelokupna projektna dokumentacija će biti ustupljenja svima onima koji su isto u svom radu uočili potrebu povezivanja protuminske akcije i razvoja i koji žele da implementiraju ovakvu vrstu projekta u Bosni i Hrečegovini ili negdje drugo. Mi se iskreno nadamo da će naše iskustvo pomoći u dosezanju boljeg života.

Almedina Musić

Šef misije

Program Handicap International-a za jugoistočnu Evropu

Zahvala

Centar za menadžment, razvoj i planiranje - MDP inicijative se bavi pitanjima dobrog upravljanja i lokalnog razvoja u kontekstu procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini. MDPI prepoznaće važnost povezivanja protuminske akcije i razvojnih aktivnosti za budućnost ove zemlje. MDPI je, od početka 2010. godine, u partnerskom odnosu sa Handicap International te je postao članicom LMAD koalicije. Navedeno je predstavljalo temelj za MDPI tim da prihvati izazov analiziranja stanja i pružanja usluga u područjima ugroženim minama u Bosni i Hercegovini i sačinjavanja ove studije slučaja.

Autori se posebno žele zahvaliti PMAD projektnom timu, SDC uredu u Sarajevu i članovima LMAD koalicije za podršku koju su pružili ovom istraživanju.

Autori se također zahvaljuju onima koji su pružili važne informacije, podršku i komentare za izradu ove studije slučaja (navedeni po abecednom redu): Aida Hakimi-Osmanbegović, Alida Vračić, Alma Al-Osta, Almedina Musić, Amra Balić, Amra Jusufović, Aneeza Pasha, Branislav Tokmadžić, Corinne Gillet, Dalibor Djerić, Darvin Lisica, David Row, Elke Hottentot, Emmanuel Sauvage, Fabian Clément, Goran Knežević, Hervé Bernard, James Turton, John Powell, Louis Bourgois, Maja Zarić, Mak Carrier Cekovic, Miroslava Cekovic, Mirna Kajgana, Nina Taindžić, Patricia Toelen, Paul Vermeulen, Ranko Biberdžić, Rose-Marie Henny, Russell Gasser, Selma Kukuruzović, Sharmala Naidoo, Simon Wooldridge, Simone Giger, Snežana Misić Mihajlović, Thomas Ruegg i Zdenka Pandžo.

Deminerska lokacija, općina Stolac, 2008
Fotografija Handicap International-a.

Sažetak

Mine i eksplozivni ostatci iz rata (EOR) predstavljaju dugoročni društveni, ekonomski i ekološki problem koji doprinosi povećanju siromaštva, sprječavanju stanovništva ugroženog minama da podjednako sa ostalima učestvuju u društvenim procesima i onemogućuje im pristup resursima.¹ Stoga posebnu pažnju treba posvetiti inovativnim pristupima povezivanju protuminske akcije i razvoja što je po prvi put implementirano u okviru projekta *Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići*.

Ova studija slučaja ukratko govori o problemima sa kojima se zemlja suočava uslijed zagađenosti minama te daje detaljan prikaz stanja i pružanja usluga u minama zagađenim područjima u Bosni i Hercegovini a u cilju dokazivanja *hipoteze da se zagađenost minama smatra jednim od faktora socijalne isključenosti u bosanskohercegovačkom društvu*.

Napisana je sa ciljem da:

- podigne svijest javnosti o stanju, izazovima i mogućnostima u područjima zagađenim minama u BiH, i
- olakša repliciranje inovativnih rješenja u cilju poticanja efektivnijih i održivih intervencija u zemljama ugroženim minama.

PMAD pristup se na međunarodnoj i na razini države ocjenjuje prema glavnim kontekstualnim elementima koji obuhvataju okvir izrade politika, ključne učesnike u procesu (aktere), sistem određivanja prioriteta i standardne pristupe drugih učesnika u deminerskim aktivnostima. Glavne karakteristike PMAD pristupa se mogu opisati unutar njegove tri komponente – *Socijalno uključivanje i općinska uprava, Upravljanje rizicima od mina i Zagovaranje* – a posebno značenje PMAD pristupa u kontekstu Bosne i Hercegovine ima se dati upoređivanjem projektnih pristupa vis-à-vis načela Smjernica za povezivanje protuminske akcije i razvoja Ženevskog međunarodnog centra za humanitarno deminiranje (GICHD LMAD Guidelines), kako slijedi:

- **Operacije protuminske akcije odgovaraju na potrebe zajednica ugroženih minama, uključujući**

i preživjele žrtve.

- **Participacija zajednice je povećana u procesu određivanja prioriteta.**
- **Ocjenvivanje napretka PMAD-a u pogledu tehničke efikasnosti i razvojnog učinka protuminske akcije je bilo strogo naglašeno.**
- **PMAD projekt je omogućio razmjenu informacija, uspostavljanje partnerstava i saradnje između općinskih vlasti, organizacija zajednica, BHMAC-a i deminerskih organizacija.**
- Handicap International je pokrenuo Koaliciju za uključivanje protuminske akcije u razvojne programe na državnom nivou koju čine vodeće deminerske i razvojne organizacije u BiH. Koalicija služi kao platforma za razmjenu informacija između interesnih skupina u oblasti protuminske akcije i razvoja i za zagovaranje veće povezanosti protuminske akcije i razvoja.
- Logička podloga na kojoj počiva PMAD project se zasniva na unaprjeđenju kvaliteta života zajednica ugroženih minama i **promoviranju veće socijalne uključenosti**.

Ova studija velikim dijelom naširoko obrađuje stanje, izazove i mogućnosti zajednica ugroženih minama u Bosni i Hercegovini u vezi sa čim je mnoštvo podataka prikupljeno putem provođenja dvaju istraživanja: Istraživanja dostupnosti sredstava za život domaćinstava (eng. Livelihood household survey) i kvalitativno terensko istraživanje.² Korištena je kombinacija kvantitativnih i kvalitativnih podataka kako bi se ilustrirale vrste pristupa sredstvima za život nasuprot okvira održivog pristupa sredstvima za život i ukazalo na razlike između zajednica u kojima postoji uticaj mina i onih u kojima takav uticaj ne postoji.³

Sveukupno uvezvi, ova studija daje prilično zaokruženu sliku o mogućim načinima bavljenja postojećim problemima. Konačno, studijom se potvrđuje navedena hipoteza s obzirom da je rizik od mina

² Više informacija o ovim istraživanjima dato je u Predgovoru.

³ Okvir održivog pristupa sredstvima za život pre - stavlja glavne faktore koji utiču na egzistenciju ljudi i tipične odnose između tih faktora. Izvor: Department for International Development –DFID (Odjel za međunarodni razvoj), 1999, Sustainable livelihoods guidance sheets, London

1 Carrier, M. (2011), PMAD project - Research and publication plan

utvrđen kao faktor socijalne isključenosti. Iz studije se jasno može zaključiti da je koncept protuminske akcije u BiH potrebno sa pristupa koji se fokusira na rizik, preusmjeriti na pristup koji je orientiran na utjecaj te isti prilagoditi evolucijskom prijelazu zemlje sa humanitarnih potreba i neposrednog opstanka na razvoj i održivu egzistenciju. Gledano i na širem međunarodnom nivou, protuminsku akciju je potrebno odvojiti od modela koji se zasnivaju na vojnim i humanitarnim intervencijama i pažnju preusmjeriti sa mina na stanovništvo i održivu egzistenciju.⁴

Ovakve promjene je moguće postići samo paralelnim djelovanjem na unaprjeđenju politika i uloga ključnih učesnika u procesu, a prvo bitno na:

- **Unaprjeđenjima sistema određivanja prioriteta:** Okvir koji je postavljen postojećim zakonodavstvom je veoma ograničen i za efikasan i efektivan proces određivanja prioriteta, ne samo u oblasti deminiranja, nego i za ostale aktivnosti protuminske akcije. Sadašnji zakon ne reguliše nadležnosti općinskih i kantonalnih organa niti omogućava sudjelovanje civilnog društva u postavljanju i ocjenjivanju prioriteta. Neophodno je zakonski regulisati status i kvalifikacije koordinatora u deminerskim aktivnostima na općinskom i kantonalnom nivou, kao i kriterije za određivanje prioriteta.
- **Finansiranju razvojnih aktivnosti u zajednicama ugroženim minama:** Svi nivoi upravljanja treba da pokažu znatno veći interes za stvaranje razvojnih programa koji bi uključivali i protuminsku akciju kao jednog od preduvjeta njihove realizacije. Na konferenciji koju je LMAD Koalicija organizovala u junu 2010. godine, članovi civilnog društva su pozvali lokalne vlasti da, u saradnji sa lokalnim organizacijama civilnog društva, preduzmu konkretne korake na rješavanju problema mina u svojim zajednicama preuzimajući inicijativu za definisanje i rješavanje problema.
- **Ovlašćivanju pojedinaca:** Jedan od ključnih izazova u prevazištenju postojećih problema jeste davanje ovlasti određenim osobama da aktivno i jednako

učestvuju u procesu odlučivanja o prioritetima razvoja zajednice i da ovakvim učešćem postigu vlastite ciljeve. Ovlašćivanje pojedinaca treba da se sproveđe izgradnjom njihovih kapaciteta i razvojnih vještina na osnovu kojih će oni biti u stanju da značajno djeluju i potpuno se uključe.

- **Ulogama organizacija:** Trenutna praksane obuhvata usku saradnju i razmjenu ideja i iskustava između deminerskih organizacija/agencija i onih koji su uključeni u razvojne aktivnosti. Kako bi se postigli ciljevi koji su zajednički za oba sektora i unaprijedio život lokalnog stanovništva i zajednica uopće, neophodno je raditi na razvijanju međusektorskih koalicija i mreža, kao i na stvaranju i implementaciji zajedničkih projekata.

Preporuke ključnim učesnicima u procesu:

Handicap International u BiH treba da objedini napredak koji je postignut u Stocu i Berkovićima, prvo bitno u pogledu održivosti strategija za LPG i odnosa između lokalnih vlasti ovih općina i državnih tijela za protuminsku akciju. Važno je da se, u svrhu zagovaranja, distribuiraju informacije o PMAD, tj. promovira koncept povezivanja protuminske akcije i razvoja na državnom i međunarodnom nivou, i LMAD Koalicija osnaži za provođenje efektivnog zagovaranja.

LMAD koalicija treba da izradi jasnu strategiju zagovaranja sa precizno određenim ciljnim grupama kojom će se definisati konkretnе potrebe za promjenama u politikama i praksi, odrediti glavni donosioci odluka, partneri i potencijalni oponenti i jasno navesti najprikladniji kanali/načini (npr. mediji, PR događaji, neposredni sastanci, okrugli stolovi, itd.) putem kojih će se na njih vršiti utjecaj. U cilju stvaranja snažnije povezanosti protuminske akcije sa razvojem, nastojanja u pogledu zagovaranja treba usmjeriti, između ostalih, na Ministarstvo civilnih poslova i na novog koordinatora za protuminsku akciju, Direkciju za ekonomsko planiranje, novoformiranu Komisiju za deminiranje u BiH, BHMAC i na općine ugrožene minama gdje je komponente PMAD-a moguće replicirati.

Općinske vlasti u Stocu i Berkovićima treba da:

- pružaju kontinuiranu podršku lokalnim partnerskim

4 Carrier, M. (2011), PMAD project - Research and publication plan

grupama i iste ugrade u općinske razvojne planove i procese budžetiranja; podijele iskustva u vezi sa LPG sa Savezima općina i gradova u Federaciji i Republici Srpskoj.

- alociraju općinske resurse za sastanke unutar zajednica u vezi sa mapiranjem rizika od mina kako bi se osigurala participacija zajednice u procesu određivanja prioriteta u pogledu deminerskih aktivnosti.
- potiču općinske koordinatorе za protuminsku akciju/ službenike civilne zaštite da aktivno traže mišljenje zajednice u pogledu prioriteta za deminiranje te iste uključe u općinsku listu prioriteta koja se šalje BHMAC-u.

Državne vlasti u BiH: Ministarstvo civilnih poslova, u saradnji sa Komisijom za deminiranje u BiH, BHMAC-om, Direkcijom za evropsko planiranje, Ministarstvom finansija i Direkcijom za evropske integracije treba da:

- u državnim strategijama protuminske akcije i planovima rada, ukaže na uticaj zagađenosti minama/EOR na razvojne aktivnosti.
- osigura viši nivo učešćа zajednice i transparentnosti

u procesu određivanja prioriteta na državnoj razini, kao i u procesu izrade nacrtа novog zakona o deminiranju.

- razmotri alternativne tenderske postupke za dodjelu ugovora o deminiranju.
- replicira metodologiju mapiranja rizika od mina širom BiH, uz konsultacije sa Handicap International-om.

SDC treba da:

- sarađuje sa Handicap International-om i državnom LMAD koalicijom kako bi se uključili i drugi donatori u BiH, putem foruma donatorske koordinacije i da vodi bilateralne razgovore o PMAD pristupu i mogućnostima njegovog repliciranja.
- razmijeni nalaze i pouke navedene u ovom Pregledu iskustava sa PMAD-om sa relevantnim državnim i tematskim programima u sjedištu SDC-a u Bernu; promovira veće prisustvo protuminske akcije u SDC programima razvojne pomoći i zalaže se za integrisanje inicijativa protuminske akcije i razvoja kao što je PMAD.

Predgovor

Činjenica je da mine i EOR još uvijek predstavljaju prijetnju po sigurnost te da negativno utiču na društveni i ekonomski razvoj u Bosni i Hercegovini. Zemlja nije uspjela ispuniti obavezu iz Otavske konvencije o zabrani mina da potpunosti od mina očisti svoju teritoriju u 2009. godini te je tražila produženje ovog roka na narednih 10 godina. Stoga mine i EOR predstavljaju dugoročni društveni, ekonomski i ekološki problem koji doprinosi povećanju siromaštva, sprječavanju stanovništva ugroženog minama da podjednako sa ostalima učestvuju u društvenim procesima i onemogućuje im pristup resursima.⁵

Prema najnovijim podacima Centra za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine, površina od 1,482.23 kvadratnih kilometara (km²) predstavlja sumnivo područje (oko 2 % ukupne teritorije BiH).⁶ Podaci iz 2007. godine prikupljeni objedinjavanjem informacija iz sistematskog izviđanja kojeg je sproveo BHMAC i Studije o uticaju mina (eng. Landmine Impact Survey – LIS) ukazuju da 1.21% ukupne površine BiH predstavlja rizično područje, te da u BiH postoji 1.631 ugrožena zajednica (što je 26.5% ukupnog broja zajednica).⁷ Pored toga, u 884 zajednice je prisutan nizak stepen uticaja od mina, u njih 625 postoji srednji stepen ovakvog uticaja, dok se 122 zajednice suočavaju sa visokim stepenom uticaja od mina.⁸

Rezultati LIS istraživanja (2002.-2003.) ukazuju da sela i manji gradovi, uključujući mnoge farme i sezonske (nomadske) zajednice, čine 85% ugroženih zajednica, u kojima živi više od polovine ukupnog broja stanovništva (1.375.807) koje živi u ugroženim zajednicama. Nadalje, ovi rezultati pokazuju da

5 Carrier, M. (2011), PMAD project - Research and publication plan

6 Opća procjena minske situacije, <http://www.b-mac.org/ba/stream.daenet?kat=1>

7 Opća procjena problema mina u BiH 1996.-2007., Model opće procjene: objedinjeni podaci iz izvještaja sistematskog izviđanja kojeg je sproveo BHMAC i procjene uticaja od mina, 2007

8 Nivo ugroženosti po lokalnoj zajednici se određuje na osnovu: broja (različitih tipova socio-ekonomskih i institucionalnih) blokada, broja završenih projekata do 2004. godine, broje nezavršenih projekata (počev od septembra 2007. godine) i broja nesreća koje su prouzrokovale mine od 2004. godine

se gradsko stanovništvo direktno ne suočava sa problemom mina kao što je to slučaj sa seoskom populacijom te da – u poređenju sa seoskim stanovništvom – vode relativno siguran ekonomski i društveni život.

U ovakvoj situaciji, inovativnim pristupima povezivanju protuminske akcije i razvoja koji se putem projekta Protuminske akcije i razvoja (PMAD) po prvi put sproveo u općinama Stolac i Berkovići, treba posvetiti posebnu pažnju. Ova studija slučaja ukratko opisuje probleme sa kojima se zemlja suočava uslijed zagađenosti minama i daje detaljan uvid u stanje i pružanje usluga u područjima zagađenim minama u Bosni i Hercegovini. Posebna pažnja je posvećena analizi iskustava sprovođenja PMAD pristupa u općinama Stolac i Berkovići i sagledavanju učinaka i mogućnosti za repliciranje efektivnih alata ovog pristupa.

Namjena ove studije je da pruži kako *deskriptivne podatke* – pružanjem informacija dobijenih sprovođenjem istraživanja i analiza inovativnih pristupa, tako i *pojašnjenja* – iznošenjem dokaza za *hipotezu* da se **zagodenost minama smatra jednim od faktora socijalne isključenosti u bosanskohercegovačkom društvu**. Napisana je sa ciljem da:

- podigne svijest javnosti o stanju, izazovima i mogućnostima u područjima zagađenim minama u BiH, i
- olakša repliciranje inovativnih rješenja u cilju poticanja efektivnijih i održivih intervencija u zemljama ugroženim minama.

Korištena je kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih dokaza te studija, stoga, predstavlja sintezu sistematsko prikupljenih podataka u PMAD projektu tokom dužeg vremenskog razdoblja u svrhu dobijanja detaljnog pregleda stanja u područjima zagađenim minama i ukazivanja na važne aspekte koji bi se u budućim istraživanjima mogli detaljnije sagledati. U okviru principa na kojima počiva proces zagovaranja u vezi sa PMAD, Handicap International je sproveo nekoliko istraživanja koji predstavljaju temelj za izradu ove studije⁹:

9 Carrier, M. (2011), PMAD project - Research and publication plan

1. Analiza literature i projektnih podataka – prikupljanje postojećih informacija o povezivanju protuminske akcije i razvoja, uključujući i projektne rezultate “ocjene socijalne isključenosti” i “istraživanje upravljanja rizicima od mina putem mapiranja”, provedenih u općinama Stolac i Berkovići. Svrha ove analize je bila dvojaka: i) objediniti, struktuirati i prenijeti znanja stečena tokom implementacije projekta i ii) doprinijeti učinkovitosti očekivanog rezultata PMAD projekta - jačanje mehanizama za pružanje pomoći organima državne uprave i civilnom društvu u primjeni postupaka donošenja odluka o protuminskoj akciji koji se zasnivaju na socijalnoj uključenosti. Analiza je provedena putem uredskog istraživanja postojeće dokumentacije, terenskih misija – sastanci sa glavnim učesnicima u procesu u Sarajevu, Berkovićima i Stocu, email korespondencija, sastanaka, telefonskih razgovora sa osobljem Handicap International-a, tehničkim savjetnicima i drugim ključnim učesnicima.

2. Analiza državnog konteksta – istraživanje važećih okvira za izradu politika za protuminsku akciju i razvoj, uključujući i uloge ključnih učesnika u pružanju usluga u područjima ugroženim minama. Izrađene su preporuke za prilagođavanje izazovima uticaja od mina u BiH sa ciljem informisanja i pružanja podrške zagovaračkim nastojanjima državne LMAD koalicije.

3. Kvalitativno terensko istraživanje sa učesnicima iz općina – prikupljanje informacija o preprekama i mogućnostima za pružanje i regulisanje kvalitetnih usluga u ruralnim područjima ugroženim minama. Istraživanje je provedeno u šest općina u BiH: Brod, Derventa, Doboj, Jajce, Maglaj i Travnik. Odabir općina se temeljio na interesu donatora za lokacije (općine) protuminske akcije u BiH (npr. lokacije u kojima je, nakon čišćenja teritorije od mina, moguć razvoj turizma), preporukama iz Opće procjene BHMAC-a, geografskim karakteristikama općina i planovima Handicap International-a za buduće akcije u BiH. Istraživanje je provedeno na osnovu uredskih analiza podataka, polustrukturiranih intervju sa ključnim predstavnicima općinskih vlasti, uključujući općinske koordinatorе za protuminsku akciju, i diskusijskih grupa sa predstavnicima područja visokog rizika od mina.

4. Istraživanje o dostupnosti sredstava za život domaćinstava u odabranim općinama u BiH – provedeno je u devet odabralih općina: Berkovići, Brod, Derventa, Doboj, Jajce, Maglaj, Stolac, Travnik i Trebinje.¹⁰ Nalazi istraživanja doprinose boljem razumijevanju razlika, izazova i mogućnosti u seoskim područjima u BiH i pružaju komparativnu analizu socijalne isključenosti između seoskih zajednica na čijoj teritoriji postoji prisustvo mina i onih u kojima ovaj problem nije prisutan. Istraživanje je provedeno metodom osobnog intervjuisanja odraslih ispitanika odabralih slučajnim uzorkom u odabranim zajednicama ugroženim minama i zajednicama u kojima rizik od mina ne postoji. Obavljeno je ukupno 1.277 intervjuja.

Pored toga, korišteni su i projektni izveštaji, evaluacije i publikacije, dokumenti o politikama zemlje i međunarodna literatura iz ove oblasti¹¹ kako bi se analizirali i dale preporuke vezane za:

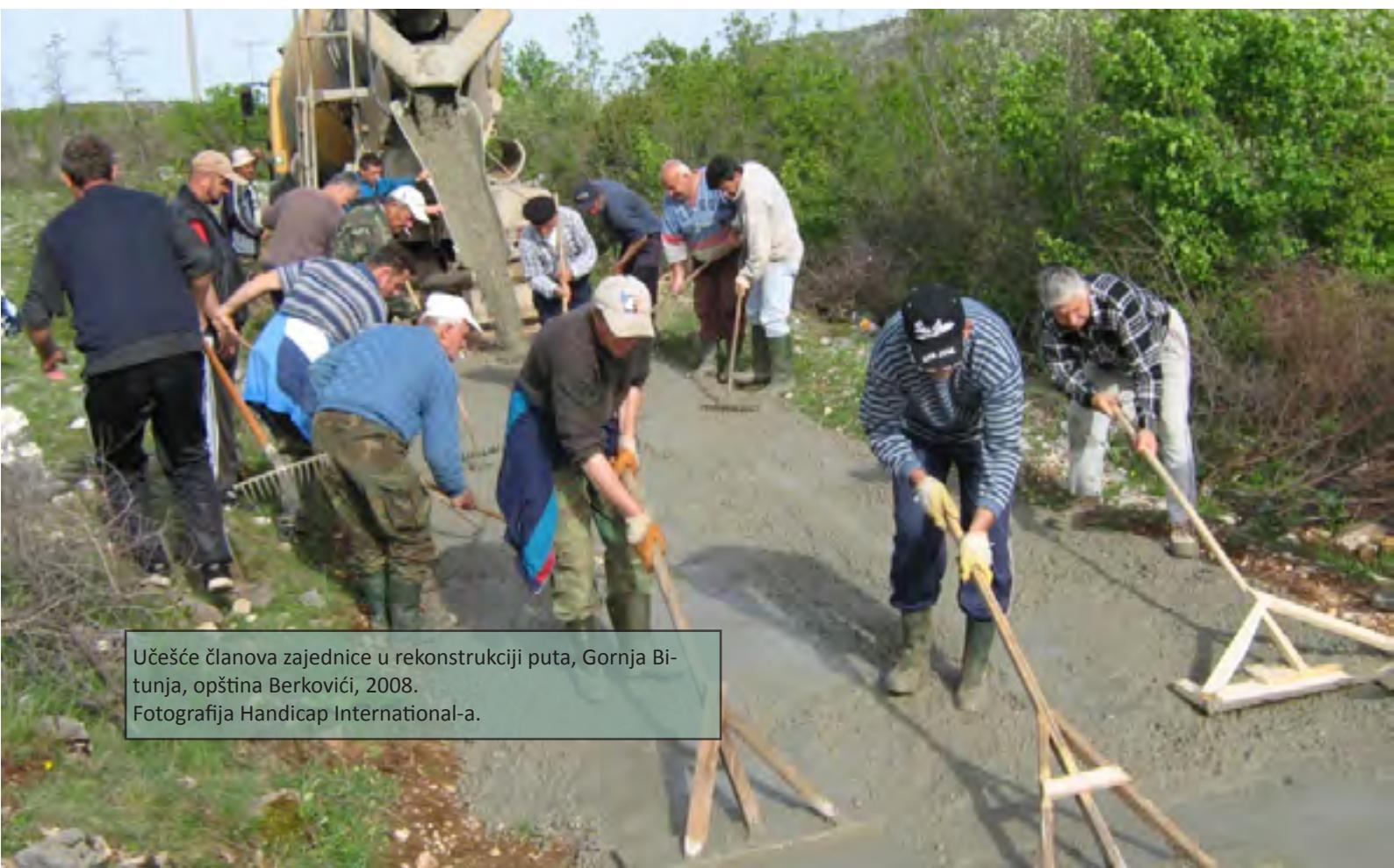
- vrste strategija za osiguravanje sredstava za život i prioriteta u područjima zagađenim minama ,
- glavne faktore koji dovode do socijalne isključenosti stanovništva u područjima zagađenim minama,
- razvojni uticaj intervencija u vidu pružanja usluga javnog sektora u područjima zagađenim minama,
- razlike između stanovništva koje živi u zajednicama ugroženim minama , kao i razlike između stanovništva koje živi u takvim sredinama i onog koje živi u područjima u kojima ne postoji problem prisustva mina,
- mogućnosti prilagođavanja usluga protuminske akcije održivosti i izazovima uticaja od mina,
- uslove jače povezanosti protuminske akcije i razvoja u BiH,
- ulogu koalicije za povezivanje protuminske akcije i razvoja u procesu zagovaranja kvalitetnijeg nivoa pružanja usluga javnog sektora u područjima zagađenim minama.

¹⁰ Kriteriji odabira su bili isti kao i kod provođenja kvantitativnog terenskog istraživanja

¹¹ Cjeloviti popis korištenih izvora možete naći na kraju dokumenta (vidjeti „Literatura za dodatno čitanje“)

Skraćenice

APMBC	Konvencija o zabrani protupješadijskih mina	LAFE	Procjena kvaliteta života u ugroženim sredinama
BHMAC	Centar za uklanjanje mina BiH	LEAP	Lokalni akcioni plan zaštite okoliša
BiH	Bosna i Hercegovina	LMAD	Povezivanje protuminske akcije i razvoja
CC	Custom Concept	LPG	Lokalna Partnerska Grupa
DEI	Direkcija za evropske integracije	MDPi	Centar za menadžment, razvoj i planiranje - MDP inicijative
DEP	Direkcija za evropsko planiranje	MRE	Upozoravanje na opasnost od mina
EOR	Eksplozivna ostaci iz rata	MRM	Upravljanje rizicima od mina
GICHD	Ženevski međunarodni centar za humanitarno deminiranje	NVO	Nevladina organizacija
HISEE	Handicap International za JI Evropu	OCD	Organizacija civilnog društva
IRL	Interno raseljena lica	PMAD	Participativna protuminska akcija i razvoj
JCZ	Jedinica civilne zaštite	SDC	Švicarska agencija za razvoj i saradnju
		ToR	Opis projektnih zadataka

Učešće članova zajednice u rekonstrukciji puta, Gornja Bitunja, opština Berkovići, 2008.
Fotografija Handicap International-a.

Uvod

Potpuni značaj PMAD pristupa na državnom i međunarodnom nivou može se sagledati samo ukoliko se u obzir uzmu glavni kontekstualni elementi koji obuhvataju okvir izrade javnih politika, ključne učesnike u procesu, sistem određivanja prioriteta i pristupe drugih deminerskih/EOR organizacija.

Okvir javnih politika: nizak nivo integracije protuminske akcije u razvojne politike

Na državnom nivou postoje specifični okviri politika za razvoj (Državna razvojna strategija, Strategija socijalne uključenosti) i protuminsku akciju (Strategija protivinskog djelovanja Bosne i Hercegovine (2009.-2019.), Podstrategija upozoravanja na mine, Podstrategija za pomoć žrtvama mina, državni Zakon o deminiranju iz 2002. godine). Analiza konteksta (Naidoo, Vračić, 2011) ukazuje da u procesu izrade javnih politika na državnom nivou ne postoji povezanost između razvojnih aktivnosti i protuminske akcije. Glavni razlog za ovaku situaciju se pripisuje nedovoljnoj uključenosti, lobiranju i svijesti učesnika u protuminskoj akciji u pogledu uključivanja problema zagađenosti minama u državne razvojne strategije i strategija socijalne uključenosti.

Protuminska akcija se, na lokalnom nivou, rijetko definije kao strateško polje djelovanja u okviru općinskih razvojnih strategija. Kvalitativno terensko istraživanje¹² ukazuje da planiranje na općinskom nivou uključuje samo sporadične projekte za zajednice zagađene minama koji se uglavnom odnose na deminiranje. Međutim, postoji i nekoliko pozitivnih slučajeva. Stolac i Berkovići su najbolji primjer, jer su ove općine uključile koncept povezanosti između protuminske akcije i razvoja u strategije lokalnih partnerskih grupa i akcione planove koje su izradile uz podršku PMAD-a. U općini Jajce, program deminiranja čini dio razvojne strategije i ova općina također predstavlja dobar primjer povezivanja razvoja i protuminske akcije pri izradi politika na lokalnom nivou. Lista zajednica ugroženih minama je uključena u socio-ekonomsku analizu općine Travnik, ali nikakve

konkretnе mjere nisu planirane za ovakve zajednice. Općina Maglaj je izradila i nedavno i revidirala Plan protuminske akcije, uz podršku nadležnog ministarstva i BHMAC-a. Međutim, ovaj plan nije integrisan u razvojnu strategiju općine Maglaj.

Za realizaciju bilo koje planirane politike, neophodno je osigurati raspoloživa budžetska sredstva. Protuminske akcije u BiH su u prošlosti uglavnom bile finansirane od strane međunarodnih donatora. Od 2007. godine, finansiranje od strane različitih domaćih institucija (BHMAC, državna i entitetske vlade, Brčko distrikt, javna i privatna preduzeća, općine) se povećavalo i čini 40% ukupnih sredstava namijenjenih finansiranju protuminske akcije. Neophodno je povećati udio domaćeg kofinansiranja aktivnosti protuminske akcije, a u cilju ispunjavanja postavljenih ciljeva, osiguranja održivosti sveukupne protuminske akcije i povećanja povjerenja donatora u napore koje državni organi ulažu u rješavanje problema zagađenosti minama. Pitanje finansiranja razvojnih aktivnosti u zajednicama zagađenim minama je bilo predmet rasprave na konferenciji koju je organizovala LMAD koalicija u junu 2010. godine. Zaključci sa ove konferencije se uključeni u Preporuke ove studije.

Ključni učesnici u procesu: ko su oni koji su uključeni u djelovanje i koji bi se trebali uključiti?

Unutar postojećeg okvira javnih politika, Analizom konteksta identificirani su najvažniji učesnici za protuminsku akciju i razvoj na državnom nivou, dok su Kvalitativnim terenskim istraživanjem i Istraživanjem dostupnosti sredstava za život domaćinstava identificirani lokalni učesnici u procesu. Tabela 1. daje prikaz učesnika (aktera).

Pored navedenog, Kvalitativno istraživanje ukazuje na važnost uloge međunarodnih donatora i organizacija koje su uključene u protuminsku akciju (kao što je Handicap International).

Aktivnostima učesnika unutar državne uprave nije osnažena povezanost između protuminske akcije i razvoja. Međutim, tokom protekle godine, dali su nekoliko ohrabrujućih izjava: govor predsjedavajućeg

12 Više informacija o Kvalitativnom terenskom istraživanju u Predgovoru.

Vijeća ministara BiH na konferenciji Handicap International-a u junu 2010. godine, članak koji je pripremio BHMAC za bilten Handicap International-a za svrhe navedene konferencije i intervju sa predstavnikom BHMAC-a za Analizu konteksta, potvrđuju razumijevanje potrebe osnaživanja povezanosti protuminske akcije i razvoja.

Uključenost državnih vlasti je nužna za ispunjavanje obaveza propisanih akcionim planovima usvojenim u Najrobitu i Karatgeni koji predstavljaju politički obavezujuće dokumente za Bosnu i Hercegovinu kao potpisnicu APMBC konvencije. Međutim, Vlada BiH, a posebno Ministarstvo civilnih poslova, Komisija za deminiranje u BiH i BHMAC, do sada nisu do kraja ispunili nekoliko obaveza, na primjer (izvor: Analiza konteksta):

- aktivno lobiranje nadležnih za planiranje razvoja da se protuminska akcija, a naročito deminiranje i pomoć žrtvama mina, utvrde kao prioriteti u strategijama državnog razvoja i socijalne uključenosti, uključujući i relevantne sektorske

- strategije, npr. infrastruktura, poljoprivreda, itd,
- ukazivanje na uticaj zagađenosti minama na razvoj u državnoj strategiji protuminske akcije i navođenje konkretnih mjera za jačanje povezanosti sa učesnicima i procesima u oblasti razvoja na svim nivoim,
- osiguravanje da se unutar državne strategije protuminske akcije i planova rada mjeri napredak u pogledu ostvarivanja razvojnih ciljeva, i poticanje deminerskih/EOR organizacija da provode procjenu stanja nakon čišćenja područja od mina,
- analiza sistema određivanja prioriteta u cilju osposobljavanja zajednica ugroženih minama za efektivnije učešće u određivanju prioriteta deminiranja,
- provođenje sistematskog programa povezivanja sa regionalnim, državnim i međunarodnim organizacijama, uključujući i međunarodne finansijske institucije, a u cilju promoviranja protuminske akcije kao prioriteta u razvojnim aktivnostima na lokalnom, državnom i međunarodnom nivou.

	Protuminska akcija	Razvoj
Državni nivo	Ministarstvo civilnih poslova Komisija za deminiranje u BiH Centra za uklanjanje mina BiH (BHMAC) Ministarstvo vanjskih poslova BiH.	Direkcija za ekonomsko planiranje (DEP) Ministarstvo finansija i trezora BiH Direkcija za evropske integracije (DEI) Različita resorna ministarstva na državnom, entitetskom i kantonalm nivou Regionalne razvojne agencije (RRA) Dva entitetska udruženja gradova i općina
Lokalni nivo	Jedinica civilne zaštite NVO uključene u aktivnosti upoznavanja stanovništva o opasnostima od mina ili u druge aktivnosti protuminske akcije NVO i OCD koje su aktivne u zajednicama u kojima je prisutan visoki rizik od mina	Lokalna uprava Odbori lokalne zajednice (a posebno odbori koji djeluju u zajednicama povratnika) Centar za socijalni rad Lokalni Crveni križ

Tabela 1. Prikaz učesnika u procesu na državnom i lokalnom nivou u oblasti protuminske akcije i razvoja

Sistem određivanja prioriteta: stajališta državnih u odnosu na lokalne organe vlasti

Općinski koordinatori za protuminsku akciju/službenici civilne zaštite sastavljaju listu prioriteta za deminiranje za svoju općinu (čišćenje, tehničko izviđanje, obilježavanje, ograđivanje) i za pojedine zajednice u svakoj od općina, a na osnovu konsultacija sa članovima zajednica. Ova se lista zatim dostavlja regionalnom centru protuminske akcije sa pojašnjnjima u vezi sa korištenjem zemljišta i rizicima. Regionalni centar za uklanjanje mina provjerava listu i provodi opći pregled lokacija koje su navedene kao prioritetne u cilju ocjene nivoa rizika prisutnog na datoј lokaciji. Na osnovu izvršenog općeg pregleda, BHMAC odlučuje da li lokacije predstavljaju visok, srednji ili nizak rizik temeljem čega se utvrđuje vrsta protuminske akcije koja će se sprovesti kako bi se rizik uklonio.

Pored toga, vrši se i procjena svrhe korištenja zemljišta nakon njegovog deminiranja, a na osnovu sljedeće tri kategorije¹³:

1. humanitarne ili razvojne svrhe
2. povremena upotreba ili u zoni kontakta sa lokacijama prve kategorije
3. periferna seoska područja koja obično nisu važna za redovnu ili povremenu upotrebu

Jasno je da se sistemom određivanja prioriteta uzima u obzir i svrha u koju će se zemljište koristiti nakon što bude očišćeno od mina te da se prioriteti za deminiranje određuju uz sagledavanje daljnjih razvojnih aktivnosti lokacije. Međutim, postojećim sistemom određivanja prioriteta se ne uzimaju u obzir razvojni prioriteti širih razmjera, tj. prioriteti državnog, podržavnog i sektorskog nivoa. Ključni učesnici u oblasti razvoja, a naročito civilno društvo, nisu uključeni u proces određivanja prioriteta kako bi iznijeli svoje prioritete.

Kvalitativno istraživanje sa predstavnicima općina ukazuje na nedovoljan nivo transparentnosti

u procesu određivanja prioriteta i planovima deminiranja. Iako su predstavnici civilnog društva u nekim općinama saglasni i podržavaju postojeći sistem, imajući povjerenja u konačne odluke o prioritetima koje donosi BHMAC, većina njih je izrazila nezadovoljstvo činjenicom da se javnost obavještava samo o završenim procesima deminiranja određenih lokacija i da se nikakve informacije ne pružaju tokom procesa određivanja prioriteta. Predstavnici općina su predložili formiranje lokalnog tijela (npr. vijeća ili radnu grupu) koje bi prikupilo ulazne podatke i sastavilo listu prioritetnih područja na općinskom nivou, a u cilju omogućavanja primjene pristupa "odozdo-naviše" (eng. bottom-up).

Jasno je da postoji potreba revidiranja postojećeg sistema određivanja prioriteta, a posebno u pogledu povećanja sveukupnog nivoa transparentnosti u procesu donošenja odluka i omogućavanja veće participacije zajednice u procesu utvrđivanja prioritetnih lokacija za deminiranje. S tim u vezi, Handicap International i LMAD koalicija mogu igrati ključnu ulogu prenošenjem metodologije, nalaza i pouka koje su izvučene iz projekta Protuminske akcije i razvoja (PMAD), i radom sa BHMAC-om na prilagođavanju sistema određivanja prioriteta.

13 Bosna i Hercegovina, Plan protivminskog djelovanja za 2007. godinu, Nacr. Kriteriji za određivanje prioriteta za humanitarne i razvojne zadatke sadržani su u prilogu D.

PRVI DIO

Struktura studije

Osnovne informacije o zemlji i kontekstualnim faktorima – okvir javnih politika, ključni učesnici u procesu, proces određivanja prioriteta – su pružene u prethodnim poglavljima i predstavljaju podlogu za analiziranje PMAD strategija za rješavanje trenutnih problema u vezi sa povezivanjem protuminske akcije i razvoja.

U širem smislu, 2. dio studije se bavi analizom informacija od i o stanovništvu koje živi u područjima zagađenim minama i njihovoј egzistenciji, i ukazuje na izazove institucionalnih promjena. Sastoji se od dva glavna dijela:

- U prvom dijelu se opisuju glavne karakteristike PMAD pristupa kroz njegove tri komponente: Socijalno uključivanje i općinska uprava, Upravljanje rizicima od mina i Zagovaranje. Zatim je opisano posebno značenje PMAD pristupa u kontekstu Bosne i Hercegovine upoređivanjem projektnih pristupa vis-à-vis načela GICHD LMAD smjernica.
- Drugi dio studije naširoko obrađuje stanje, izazove i mogućnosti zajednica zagađenih minama u

Bosni i Hercegovini u vezi sa čim je mnoštvo podataka prikupljeno putem provođenja dvaju istraživanja: Istraživanjem dostupnosti sredstava za život domaćinstava i Kvalitativnim terenskim istraživanjem.¹⁴ Korištena je kombinacija kvantitativnih i kvalitativnih podataka kako bi se ilustrirale vrste pristupa sredstvima za život nasuprot okvira održivog pristupa sredstvima za život i ukazalo na razlike između zajednica u kojima postoji uticaj mina i onih u kojima takav uticaj ne postoji.

Oba dijela studije daju prilično zaokruženu sliku o mogućim načinima bavljenja problemima opisanim u njenim uvodnim dijelovima. Konačno, hipoteza studije slučaja potvrđena je u Istraživanju dostupnosti sredstava za život domaćinstava: rizik od mina je utvrđen faktorom socijalne isključenosti.

Najvažniji zaključci, pouke i preporuke za suočavanje sa izazovom institucionalnih promjena date su u 3. dijelu studije.

14 Više informacija o ovim istraživanjima možete naći u Predgovoru.

Pojmovnik

1. kategorija prioriteta – područja sa prepoznatljivom potrebom za kretanje lokalnog stanovništva i povremenih korisnika i lokacije sa resursima za ekonomski razvoj.

2. kategorija prioriteta – lokacije ili područja koje se povremeno koriste i koje se graniče sa lokacijama prve kategorije.

3. kategorija prioriteta – sumnjive površine bez poznatih minskih polja, najnižeg nivoa rizika i uticaja, ali sa eventualnim mogućim ostacima ratnih sukoba, s obzirom da se nalaze na bivšim linijama razdvajanja. To su ruralna područja koji nemaju tradicionalne ili druge prepoznatljive potrebe koji mogu navoditi lokalno stanovništvo i povremene korisnike na pristup ili kretanje, te ne sadrže resurse za ekonomski razvoj lokalne zajednice u ovim područjima.

Razvoj – se često definiše isključivo u smislu napretka prema ostvarivanju većih prihoda po osobi. Međutim, u okviru ovih smjernica, razvoj također obuhvata i potrebu za osiguravanjem visokog standarda življenja (kao što je politička sloboda, dostupnost "društvenih proizvoda", uključujući obrazovanje, zdravstvenu zaštitu za sve građane i eliminisanje gladi i prerane smrti), i zahtijeva eliminisanje svih izvora "nesloboda", kao što su siromaštvo, tiranija, politička represija, slabe ekonomске mogućnosti, društvena deprivacija, loša infrastruktura i loš kvalitet isporuke usluga javnog sektora.

EOR – eksplozivna ostaci od rata – eksplozivni uređaji lansirani ili namjerno ostavljeni, ali nisu aktivirani uslijed kvara, greške u proizvodnji ili nekog drugog razloga te stoga predstavljaju potencijalnu opasnost.

Generalno izviđanje – protuminska akcija namijenjena prikupljanju informacija na terenu, određivanju granica rizične površine i pripremanju potrebnih elemenata za projekte protuminske akcije u vezi sa određenim sumnjivim lokacijama, bez ulaska u područje rizika.

Humanitarno deminiranje – izviđanje, deminiranje, obilježavanje, osiguranje kvaliteta i evidentiranje namijenjeno eliminisanju rizika od mina i eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata.

Integrисана protuminska akcija i razvoj ili **Povezivanje protuminske akcije i razvoja** – U smislu ovih smjernica, pojam Integrисана protuminska akcija i razvoj (ili Povezivanje protuminske akcije i razvoja) označava potrebu da se u okviru protuminske akcije aktivno promovira socio-ekonomski razvoj i smanjenje siromaštva u područjima zagađenima minama i zajednicama, a posebno u kontekstu u kojem zagađenost minama i EOR sprječava postranu rekonstrukciju i razvoj. Ovime se također obuhvata i zajednički rad učesnika u oblasti razvoja i organizacija protuminske akcije na aktivnom promoviranju razvoja zajednica ugroženih minama i regija. Ovo zahtijeva integraciju protuminske akcije u razvojne politike i programe i efektivnu koordinaciju rada učesnika iz oblasti protuminske akcije i razvoja na svim nivoima (na nivou zajednice, poddržavnom, državnom i međunarodnom nivou).

LIS – Studija o uticaju mina predstavlja nezavisni izvještaj izrađen na nivou lokalne zajednice (procjena je izvršena u razdoblju 2002.-2003. od strane Centra za istraživanje utjecaja mina (Survey Action Center), Jamesa Madisona i Univerziteta Cranfield, Handicap International-a i BHMAC-a uz podršku SAD-a i Kanade putem ITF-a). Izvještaj se kontinuirano ažurira u skladu sa aktivnostima Centra za protuminsku akciju (MAC).

Sredstva za život – obuhvataju mogućnosti, sredstva (uključujući i materijalne i društvene resurse) i aktivnosti potrebne za preživljavanje. Životna sredstva su održiva ukoliko je njima moguće nositi se sa i prevazići stresove i šokove i održavati trenutni nivo ili povećavati životne mogućnosti i sredstva trenutno i u budućnosti, a da se pritom ne narušava osnova prirodnih resursa. Sigurnost sredstava za život domaćinstava podrazumijeva mogućnost stalnog pristupa dovoljnoj količini životnih resursa navedenim naprijed u tekstu u cilju postizanja produktivnog nivoa življjenja.

Protuminska akcija – niz aktivnosti usmjerenih na smanjenje rizika i eliminisanje uticaja mina i drugih eksplozivnih ostataka iz rata (humanitarno deminiranje, upoznavanje stanovništva s opasnošću od mina, pomoći žrtvama mina i zagovaranje protuminske akcije). Cilj protuminske akcije je smanjiti

rizik od mina i EOR-a na razinu na kojoj stanovništvo može voditi siguran život, na kojoj postoje mogućnosti za razvoj privrede, društva i zdravstva bez prepreka koje uzrokuje zagađenost minama i EOR, i na kojoj je moguće udovoljiti potrebama žrtava. Protuminska akcija se sastoji od pet komplementarnih grupa aktivnosti ili pet 'stubova':

- upoznavanje na opasnost od mina
- deminiranje, tj. izviđanje, mapiranje, obilježavanje i čišćenje od mina i EOR
- pomoć žrtvama, uključujući rehabilitaciju i reintegraciju
- uništavanje zaliha, i
- zagovaranje protiv upotrebe protupjšadijskih mina

Za provedbu ovih pet komponenti protuminske akcije potrebne su i druge aktivnosti: procjena stanja i planiranje; prikupljanje i određivanje prioriteta sredstava; upravljanje podacima; obučavanje i razvoj ljudskih vještina; obuka u oblastima razvoja i upravljanja; upravljanje kvalitetom; i primjena učinkovite, odgovarajuće i sigurne opreme.

Čišćenje mina – uklanjanje mina i neeksploziranih ubojitih sredstava iz rizičnih područja i njihovo uništavanja.

Upoznavanje na opasnost od mina – usmjereni na podizanje svijesti o opasnostima od mina, smanjenje mogućnosti stvaranja novih žrtava i ukazivanje na dugoročni aspekt uticaja mina putem edukativnih aktivnosti uključujući medije i direktnе kontakte sa ciljnim rizičnim grupama.

Pomoć žrtvama mina – sveobuhvatni proces koji obuhvata medicinsku, društvenu i ekonomsku komponentu usmjerenu na pružanje podrške i uključivanje žrtava mina u društvo .

Mine – eksplozivna sredstva postavljena na ili ispod površine kako bi detonirala uslijed prisustva, direktnog ili indirektnog kontakta sa osobom ili vozilom, a sa ciljem nanošenja smrtonosnih povreda ili materijalne štete.

Trajno obilježavanje – preventivna mjera unutar

aktivnosti upozoravanja na prisutnost mina koja se provodi putemobilježavanja granica rizičnog područja. Postavljanje znakova vrše stručne organizacije primjenom otpornijeg materijala sa rokom trajanja od 5 godina.

Određivanje prioriteta – U kontekstu protuminske akcije, određivanje prioriteta označava proces odlučivanja o područjima/minskim poljima u određenoj zemlji ugroženoj minama ili području koja će biti najprije deminirana, uzimajući u obzir ograničene resurse, vrijeme i kapacitete. Ne postoji standardizirani proces ili posebni kriteriji za određivanje prioriteta za deminiranje, uglavnom zbog toga što se svaki od njih razlikuje u pogledu konteksta zemlje, prirode zagađenosti, državnih kapaciteta i učesnika uključenih u proces. Određivanje prioriteta također obuhvata i pomoć preživjelim žrtvama, aktivnosti upozoravanja na opasnost od mina, izviđanje i uništavanje zaliha. Određivanje prioriteta predstavlja ključni segment upravljanja programom protuminske akcije jedne države.

Zabranjene površine – podrazumijeva privremeni sistem mjera koje se poduzimaju sa ciljem odvraćanja od ulaska u lokacije 3. kategorije prioriteta. Ove lokacije će biti predmetom dalnjih aktivnosti izviđanja.

Rizično područje – lokacije u kojima je provođenjem generalnog izviđanja utvrđeno prisustvo rizika (određene granice, nivo rizika i prioriteta).

Socijalna uključenost – Prema Izvještaju o humanom razvoju Bosne i Hercegovine za 2007. godinu koji je objavio UNDP, socijalna uključenost "...je višedimenzionalna ili socio-ekonomska, da obuhvata zajedničke jednako kao i individualne resurse; da je dinamički proces koji prati putanju između pune integracije i višestruke isključenosti; da je odnosna, to jest da podrazumijeva društvenu distanciranost ili izoliranost, odbacivanje, ponižavanje, nedostatak mreže društvene podrške i osporavanje sudjelovanja; u određenom smislu aktivna, odnosno da postoje sile ili agent koji tu isključenost pokreću; te konačno, da je relativna u odnosu na kontekst. Nepoštivanje, diskriminacija i degradiranje u tom smislu djeluju jednako kao i siromaštvo definirano finansijskim

ograničenjima i stanje fizičke potrebe...“. Pristup koji se temelji na socijalnoj uključenosti implicira razrješavanje pitanja potreba ili otuđenja gdje god oni postojali. Socijalna uključenost nadilazi puku primjenu i poštivanje prava u pravnom smislu i to tako što zadire u pitanja materijalne deprivacije, stigmatiziranja i socijalne izdvojenosti; tako ovaj pristup nastoji ovaj složeni socijalni fenomen analizirati kako u smislu njegovih uzroka tako i u smislu rezultata. U operativnom je smislu možemo smatrati pristranom jer nudi odgovore u vidu praktičnih politika, te zastupa stav da je država dužna voditi brigu, uključivati i osigurati sudjelovanje svih članova društva u političkim, ekonomskim i socijalnim procesima.

Sumnjičiva površina – područja koja su generalnim

izviđanjem identificirana kao bivše linije razdvajanja u kojima je moguće prisustvo zagađenosti minama.

Sistematsko izviđanje – analitičko istraživanje namijenjeno mapiranju i procjenjivanju nivoa uticaja mina u skladu sa dostupnim informacijama

Tehničko izviđanje – operativne metode obrade zemljišta koje se primjenjuju kako bi se pretražile određene površine sa ciljem otkrivanja i obilježavanja granica miniranog područja i određivanja parametara za planiranje naknadnih operacija.

Hitno obilježavanje – preventivna mjera unutar aktivnosti upozoravanja na prisutnost mina koja se provodi obilježavanjem granica sumnjivih površina. Obično se poduzima kao dio generalnog izviđanja.

Sastanak sa mještanima lokalne zajednice Poplat, Stolac i Berkovići, 2007.
Fotografija Handicap International-a.

DRUGI DIO

Stanje, izazovi i mogućnosti u područjima zagađenim minama u Bosni i Hercegovini

Ovo poglavlje daje cjeloviti prikaz stanja u općinama Berkovići i Stolac, u pogledu procesa, postignuća i izazova u okviru implementacije PMAD projekta. Navedeno je po čemu se glavne karakteristike PMAD pristupa razlikuju od uobičajenih pristupa drugih deminerskih organizacija u BiH i iste su upoređene sa principima GICHD LMAD smjernica.

Glavne karakteristike projekta Protuminske akcije i razvoja

U razdoblju od 2007.-2011. godine, vršeno je istraživanje i ispitivanje novih načina povezivanja protuminske akcije i razvoja u BiH u okviru implementacije projekta "Protuminske akcije i razvoj u minama ugroženim zajednicama Stolac i Berkovići" (PMAD), uz podršku Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC).

Sveukupni cilj PMAD projekta je unaprijediti socijalnu uključenost i kvalitet života stanovništva koje živi u općinama zagađenim minama Berkovići i Stolac, putem sistematskih procesa i procesa uključivanja u povezivanje protuminske akcije sa razvojem. Specifični ciljevi i očekivani rezultati projekta su sljedeće:

- Zajednice ugrožene minama u Berkovićima i Stocu imaju više mogućnosti i bolji pristup resursima potrebnim za sudjelovanje u društvenom, ekonomskom i kulturnom životu.
- Smanjen uticaj mina na razvoj.
- Ključni učesnici u procesu razmjenjuju mehanizme pružanja pomoći državnim vlastima i civilnom društvu u usvajanju procesa donošenja odluka koje se tuču protuminske akcije koji se zasniva na socijalnoj uključenosti.

Općine Berkovići i Stolac su odabране za implementaciju projekta na osnovu sljedećeg:

- Donator (SDC) je već bio uključen u finansiranje projekta integrisane poljoprivredne proizvodnje u regiji Mostara (koji je trebao da pokrije i područje općine Stolac) te su stoga postojale mogućnosti stvaranja sinergija sa postojećim razvojnim inicijativama.
- Ove dvije općine su susjedne jedna drugoj i smještene su duž entitetske granice te bi se implementacijom projekta mogla promovirati međuentitetska saradnja i uključivanje u nastojanja socijalnog uključivanja na državnom nivou.
- Etnički sastav dviju općina, nivo razvojnih potreba i socijalne isključenosti, ograničeni kapaciteti

državnih vlasti i civilnog društva i uticaj minama/EOR zagađenosti na razvojne aktivnosti.

- Angažman međunarodnih donatora i razvojnih agencija je do sada bio ograničen u obje općine.

U smislu ove studije, specifične karakteristike PMAD projekta su opisane kroz njegove komponente:

- A. Socijalna uključenost i općinska uprava
- B. Upravljanje rizicima od mina
- C. Zagovaranje

Promoviranje socijalne uključenosti i jačanje općinske uprave

Nastojanja PMAD-a da se reducira socijalna isključenost zajednica ugroženih minama u Stocu i Berkovićima uglavnom se ogledaju u fokusu Handicap International-a na promoviranje sudjelovanja stanovništva ugroženog minama u postavljanju prioriteta, uključivanju skupina visokog rizika u mapiranje i markiranje zagađenih područja, pružanje podrške pri stvaranju prihoda skupinama visokog rizika, financiranje inicijativa razvoja zajednice, i korištenje lokalnih partnerskih grupa u cilju jačanja kohezije unutar zajednica i saradnje s lokalnim vlastima.

Po riječima gradonačelnika Stoca, projekt PMAD je prvi razvojni projekt u kojem se općina promatra kao partner.

Gradonačelnik Berkovića istakao je da je, „Handicap International puno učino za ovu općinu, uspostavivši lokalne partnerske grupe u kojima imamo predstavnike nevladinog sektora i općinske zvaničnike koji zajedno rade. Takvu vrstu suradnje teško je pronaći bilo gdje drugo.“

B. Upravljanje rizikom od mina

Pristup Handicap International-a upravljanju rizikom od mina (MRM)¹⁵ uključuje kombinaciju četiri tipa akcija:

- Deminiranje (uklanjanje sumnje na prisustvo mina putem uklanjanja mina, tehničkog izviđanja, markiranja)
- Mapiranje rizika od mina u zajednici
- Podrška stvaranju prihoda za skupine visokog rizika
- Upozoravanje na mine, markiranje i ogradijanje

PMAD se zasniva na razmišljanju da samo deminiranje, tj. tehnički dio posla, nije dovoljno da se poboljšaju životi i životni standard stanovništva u zajednicama ugroženim minama.¹⁶ Stoga je Handicap International razvio instrumente i metodologiju kako bi:

- Identificirao skupine u zajednicama zagađenim minama koje se upuštaju u visokorizične aktivnosti, npr. svjesno ulaze u zagađena područja iz ekonomskih razloga, te utvrdio učestalost takvog ponašanja.
- Identificirao područja visokog rizika i prioritizirao ih za potrebe deminiranja ili markiranja.
- Pronašao inventivne načine odvraćanja pojedinaca od svjesnog ulaženja u zagađena područja tako što će im ponuditi alternativne prilike za stvaranje prihoda i upozoravanje na mine.
- Promovirao sudjelovanje zajednice u procesu postavljanja prioriteta za čišćenje.

15 Handicap International zvanično definira upravljanje rizikom od mina kao "sveobuhvatnu/sveukupnu akciju koja uključuje tradicionalne metode metode upozoravanja na mine (usmjerenje na mjenjanje ponašanja), i paralelno poduzima aktivnosti usmjerenе na mijenjanje okruženja eliminiranjem prepreka i prijetnji te smanjivanjem ekonomskih pritisaka koji stanovništvo tjeraju na rizično ponašanje. Imajući na umu da će lokalno stanovništvo u Bosni i Hercegovini (BiH) još dugo morati živjeti uz kontaminirano zemljiste, upravljanje rizikom od mina nastoji to i takvo življenje učiniti što je moguće sigurnijim, dok na kraju ne dođe do potpunog čišćenja terena od mina." Russell Gasser i Goran Knežević, Mine Risk Management Guidelines, nacrt dokumenta, str. 4.

16 Naidoo, S., Vračić A. 2010. „Experience review“

C. Zagovaranje protuminske akcije u sklopu podrške razvoju i društvenom uključivanju

Cilj komponente zagovaranje u sklopu projekta PMAD je promoviranje integrirane i održive podrške u zajednicama ugroženim minama putem dokumentiranja i razmjene iskustava sa ključnim zainteresiranim stranama u oblasti protuminske akcije na svim nivoima. Zagovaranje u sklopu PMAD-a se prije svega fokusiralo na širenje informacija, komunikacije te odnose s javnošću. S uspostavljanjem Koalicije za uključivanje protuminske akcije u razvojne programe na državnom nivou, projekt je izrazio namjeru da poduzme organizirana nastojanja na zagovaranju promjene politikâ. Organizacije-članice koalicije rade s ekspertima na razvoju novih političkih rješenja i mapiraju ključnih donositelja odluka, saveznika i potencijalnih protivnika. Rezultat tih nastojanja trebala bi biti jedna realistična i utjecajna strategija za postizanje promjena.

Posebni značaj PMAD-a

Projekt PMAD ima poseban značaj za jačanje veza između protuminske akcije i razvoja u domaćim te međunarodnim okvirima. Iako je PMAD implementiran na maloj teritoriji, njegov značaj leži u testiranju inovativnih načina povezivanja protuminske akcije i razvoja, a koji su usklađeni sa GICHD LMAD smjernicama; konkretno govoreći:

- Handicap International je uspio da aktivnosti iz oblasti **protuminske akcije odgovaraju na potrebe zajednica ugroženih minama**, uključujući tu i osobe koje su preživjele minski incident. U suradnji s lokalnim organizacijama, načinjene su osnovne procjene kako bi se dobili podaci o potrebama i prioritetima zajednica vezanim kako za protuminske akcije tako i za razvoj. Prikupljeni podaci korišteni su za osmišljavanje PMAD akcija i uspostavljanje mehanizma putem kojih bi zajednice ugrožene minama mogle artikulirati svoje potrebe. Ti mehanizmi su lokalne partnerske grupe i metodologija mapiranja u upravljanju rizikom od mina.
- Handicap International je **ojačao sudjelovanje zajednice u procesu određivanja prioriteta** tako

što je osigurao da domaći partneri u deminiranju izvrše procjene prije čišćenja kako bi od ugroženih zajednica prikupili podatke o kontaminiranim područjima za koje stanovnici smatraju da trebaju predstavljati prioritete za čišćenje, planiranu upotrebu zemljišta, itd. Ti se podaci zatim proslijeduju općinskim koordinatorima za protuminsku akciju odnosno zvaničnicima civilne zaštite, koji ih stavlju na općinsku listu prioriteta a koja se šalje BHMAC-u.

- Handicap International je **stavio izrazit akcenat na procjenjivanje PMAD napretka popitanju tehničke efikasnosti i razvojnih ishoda** koji proizlaze iz protuminskih akcija. Po tome se razlikuje od drugih operatera u BiH koji se bave minama/eksplozivnim ostacima iz rata koji rezultate protuminske akcije mjere kvadratnim kilometrima zemlje za koju je otklonjena sumnja na prisustvo mina ili brojem uništenih mina/eksplozivnih ostataka iz rata. U godini 2011., Handicap International naručio je analizu načina privređivanja kako bi procijenio koliko je projekt PMAD doprinio privređivanju u zajednicama ugroženim minama u općinama Stolac i Berkovići. U ovoj studiji korišteni su nalazi iz te procjene.
- Projekt PMAD **omogućio je dijeljenje informacija, partnerstva i suradnju** između općinskih vlasti, organizacija u zajednici, BHMAC-a i radnika angažovanih u deminiranju. Tradicionalne protuminske aktivnosti, tj. deminiranje, upozoravanje na mine, markiranje i postavljanje ograda kombinirane su sa mapiranjem rizika od mina u zajednici i pružanjem podrške skupinama visokog rizika u stvaranju prihoda. Putem poziva za dostavljanje prijedloga također je pružena podrška razvojnim inicijativama u zajednici u područjima u kojima su izvođene tradicionalne protuminske aktivnosti, kako bi se smanjila društvena isključenost, pojačale prilike za stvaranje prihoda i ojačali kapaciteti zajednica.
- Handicap International je na **državnom nivou uspostavio Koaliciju uključivanje protuminske akcije u razvojne programe** koja obuhvata vodeće protuminske i razvojne organizacije u BiH. Koalicija služi kao platforma za razmjenu informacija između zainteresiranih strana iz oblasti protuminske akcije i razvoja, te za zagovaranje šireg povezivanja

protuminske akcije i razvoja. Ona također namjerava igrati ključnu ulogu u omogućavanju tog povezivanja i unapređivanju koordinacije između zainteresiranih strana.

- Logički temelj projekta PMAD jest poboljšanje kvaliteta života u zajednicama ugroženim minama i **promoviranje veće društvene uključenosti**. Mada su uspostavljeni odgovarajući mehanizmi za sudjelovanje građana, koncept društvene uključenosti nije eksplicitno proširen tako da obuhvati promoviranje rodne jednakosti kao ključne komponente inkluzivnog pristupa razvoju zajednica ugroženim minama. Handicap International ispituje mogućnosti repliciranja pojedinih aspekata projekta PMAD u drugim općinama u BiH.

Jedan važan pozitivan ishod projekta PMAD je činjenica da nova politika pomoći žrtvama koju je razvio francuski ured Handicap International-a sadrži proširenu definiciju žrtve mina koja sada obuhvata i zajednice ugrožene minama. To će Handicap International-u omogućiti da u svoje postojeće politike i institucije uvede LMAD pristup. Handicap International je također uveo LMAD u svoj federalni akcioni plan, u dio koji se odnosi na pomoći žrtvama. Ponavljamo, to je zasnovano na metodologiji i iskustvima stečenim u sklopu projekta PMAD.

Naidoo, S. i Vračić, A. (2010), *Experience Review*

Protuminske intervencije u BiH¹⁷

Pored Handicap International-a, i UNDP je implementirao Integrirani protuminski program u Bosni i Hercegovini, u periodu između 2004. i 2009. Program se fokusirao na maksimalno povećavanje finansijskih sredstava za čišćenje mina i promoviranje socio-ekonomskog razvoja, istovremeno jačajući kapacitete državnih protuminskih struktura u BiH. Međutim, veze između čišćenja mina i strategija općinskog razvoja bile su slabe, baš kao i dodatne kasnije aktivnosti iste naravi kao aktivnosti već poduzete u područjima u kojima je zemljište raščišćeno.

U Bosni i Hercegovini nije bilo niti jedne druge protuminske intervencije koja se pokušala povezati s razvojnim aspektima. Podaci prikupljeni u sklopu Kvalitativne terenske ankete i Istraživanje o dostupnosti sredstava za život domaćinstava ilustriraju narav i efekte akcija raznih protuminskih operatera i operatera koji se bave uklanjanjem ubojnih sredstava zaostalih iz rata. Tabela 2 pokazuje razlike u pristupu između projekta PMAD i drugih protuminskih operatera i operatera koji se bave uklanjanjem ubojnih sredstava zaostalih iz rata, po principima iz GICHD LMAD Smjernica.

Sastanak sa mještanima lokalne zajednice Barani, općina Stolac, 2007.
Fotografija Handicap International-a.

Br.	Principi GICHD LMAD Smjernica	Pristup projekta PMAD	Standardni pristup drugih protuminskih operatera i operatera koji se bave uklanjanjem ubojnih sredstava zaostalih iz rata
1	Protuminske operacije odgovaraju na potrebe zajednica ugroženih minama	Identificiranje potreba i prioriteta zajednica. Uspostavljanje mehanizama putem kojih zajednice ugrožene minama artikuliraju svoje potrebe.	Participatorne procjene potreba se ne poduzimaju.
2	Jačanje sudjelovanja zajednice u procesu postavljanja prioriteta	Vršenje procjena prije raščišćavanja kako bi se od zajednica ugroženih minama skupili podaci o zagađenim područjima koja po mišljenju samih zajednica trebaju predstavljati prioritete za raščišćavanje, o planiranom načinu korištenja zemlje, itd. Ti se podaci zatim šalju općinskim koordinatorima za protuminske akcije/zvaničnicima civilne zaštite.	Ne potiče se sudjelovanje zajednice i ne postoje mehanizmi razvijeni u svrhu sudjelovanja zajednice.
3	Jak akcenat na procjene napretka projekata po pitanju tehničke efikasnosti i razvojnih ishoda.	Provodi se analiza načina privređivanja kako bi se procijenilo koliko je projekt PMAD doprinio privređivanju u zajednicama ugroženim minama .	Rezultati protuminske akcije mјere se kvadratnim kilometrima zemlje za koju je otklonjena sumnja na prisustvo mina ili brojem uništenih mina/ekspozivnih ostataka iz rata.
4	Dijeljenje informacija, partnerstvo i suradnja.	Omogućavanje dijeljenja informacija, partnerstva i suradnje između općinskih vlasti, organizacija u zajednici, BHMAC-a i operatera deminiranja. Handicap International je na državnom nivou uspostavio Koaliciju za uključivanje protumsinek akcije u razvojne programe koja obuhvata vodeće protuminske i razvojne organizacije u BiH. Koalicija služi kao platforma za razmjenu informacija između zainteresiranih strana iz oblasti protuminske akcije i razvoja, te za zagovaranje šireg povezivanja protuminske akcije i razvoja.	Tradicionalne protuminske aktivnosti, tj. deminiranje, upozoravanje na mine, markiranje i postavljanje ograda se ne kombiniraju s razvojnim akcijama.
5	Promoviranje društvene uključenosti i rodne jednakosti	Promovira se društvena uključenost, ali se rodna jednakost ne spominje eksplicitno.	Ne promovira se društvena uključenost i rodna jednakost.

Tabela 2. Razlike u pristupu između projekta PMAD i drugih protuminskih operatera i operatera koji se bave uklanjanjem eksplozivnih ostataka iz rata

Situacija u područjima zagađenim minama u BiH: Razlika između zajednica ugroženih minama i neugroženih zajednica

Kako bi se ilustrirale razlike između ugroženih i neugroženih zajednica, korisno je upotrijebiti okvir održivog privređivanja¹⁸ koji predstavlja glavne faktore koji utječu na privređivanje i tipične odnose koji vladaju među tim faktorima. Taj pristup korišten je u obradi podataka u sklopu Istraživanja dostupnosti sredstava za život domaćinstava i pokazuje različite nivoje zastupljenosti sredstava za privređivanje koji postoje u pomenuta dva tipa zajednica. U skladu s okvirom održivog privređivanja, situacija izazovi i prilike u zajednicama obuhvaćenim anketom opisani su u odnosu na sljedeće koncepte: društveni kapital, ljudski kapital, prirodni kapital, fizički kapital, finansijski kapital, kontekst ravnijosti, transformiranje struktura i procesa, rizik od mina kao faktor društvene isključenosti i efektivnost deminiranja. Na početku svakog potpoglavlja date su definicije svakog od pomenutih koncepta kako bi se uokvirili skupljeni podaci o situaciji, izazovima i prilikama anketiranog stanovništva.

U ovoj studiji slučaja, interpretacija odabranih podataka iz Istraživanja dostupnosti sredstava za život domaćinstava o načinima privređivanja u domaćinstvima kombinirana je sa odgovarajućim podacima iz Kvalitativne terenske ankete i drugih relevantnih dokumenata. U Predgovoru se ukratko govori o obje ankete.¹⁹

A. Društveni kapital

U kontekstu okvira održivog privređivanja, društveni kapital se shvata kao društveni resursi na koje se ljudi oslanjaju u nastojanju da ostvare svoje ciljeve vezane za privređivanje. Ti resursi se razvijaju putem:

- **Mreža i povezivanja**, vertikalnog (zaštitnik/štićenik) ili horizontalnog (između pojedinaca koji imaju zajedničke interese) a koje jača povjerenje među ljudima i povećava njihovu sposobnost da rade zajedno i proširuju mogućnosti pristupa širem dijapazonu institucija, kao što su politička ili općinska tijela;
- **Članstva u formaliziranim skupinama**, a koje često podrazumijeva pridržavanje međusobno usaglašenih ili općeprihvaćenih pravila, normi te kazni; i
- **Odnosa zasnovanih na povjerenju, reciprociteta i razmjena** koje potpomažu suradnju, smanjuju troškove poslovanja a mogu i činiti osnov neformalnih sigurnosnih mreža za siromašne.

U indikatore za procjenu nivoa društvenog kapitala u ugroženim i neugroženim zajednicama spada: dužina boravka u zajednici, boravni status, važnost društvenih kontakta sa određenim skupinama, uzajamna spremnost na pomoći, članstvo u formaliziranim skupinama, utjecaj na donošenje odluka od važnosti za zajednicu, sudjelovanje u implementaciji najvažnijih poboljšanja implementiranih u zajednici u zadnjih 10 godina, želja za ostankom u zajednici, te procjena trenutnih uvjeta u kojima stanovništvo živi, te njihovih očekivanja vezanih za budućnost.

Ovdje je prikazano nekoliko karakterističnih indikatora iz Istraživanja dostupnosti sredstava za život domaćinstava:

- Kohezija zajednice ispostavlja se izraženjem u zajednicama ugroženim minama, što je prije svega posljedica činjenice da stanovništvo zajednica ugroženih minama duže živi u istoj zajednici nego stanovništvo neugroženih zajednica. Na primjer, gotovo pola stanovništva zajednica ugroženih minama (48,1%) provelo je cijeli rat u svojoj zajednici a drugi indikatori pokazuju da je vjerovatnije da će stanovnici zajednica ugroženih minama ostati u svojim zajednicama.
- Mali broj anketiranih iz zajednica ugroženih minama (17,9%) članovi su nekih organizacija, institucija ili asocijacija, a broj onih koji bi se željeli

18 Department for International Development (DFID), 1999, Sustainable livelihoods guidance sheets, London

19 Detaljne informacije možete dobiti na upit od Handicap International-a.

na taj način angažirati je nešto veći (18,1%). Ostali izjavljuju da nisu zainteresirani. Članovi organizacija su češće muškarci, često sa srednjim ili visokim obrazovanjem, i češće su zaposleni. Situacija je ista i u neugroženim zajednicama. Važno je istaći da je vjerovatnije da će stanovnici ugroženih zajednica preuzeti aktivnu ulogu u mjesnoj zajednici. Gotovo pola anketiranih iz ugroženih zajednica percipira mjesnu zajednicu kao važnu organizaciju/instituciju/ asocijaciju u zajednici (48,8%).

- Četvrtina anketiranih u ugroženim zajednicama (25%) uvjereni su da mogu utjecati na donošenje odluka o pitanjima važnim za zajednicu. Tri četvrtine njih to čine iznoseći prijedloge, sudjelujući i glasajući na sastancima u mjesnim zajednicama, od čega jedna trećina navode da to čine putem građanskih vijeća. Petina anketiranih u ugroženim zajednicama tvrde da mogu svoj utjecaj na donošenje odluka poboljšati vlastitim naporima, tj. većim angažmanom i aktivnošću. Što se tiče ovog aspekta, nema statistički relevantnih razlika između ugroženih i neugroženih zajednica. Kvalitativna terenska anketa ukazuje na činjenicu da su participativni mehanizmi u dobroj mjeri neaktivni u svim općinama. Odbori mjesnih zajednica prepoznati su kao važan komunikacijski kanal, dok se javna saslušanja spominju kao jedini redovno upotrebljavan mehanizam u raznim općinskim procesima donošenja odluka.

Sveukupno gledano, prikupljeni podaci pokazuju da je društveni kapital razvijeniju u ugroženim nego u neugroženim zajednicama.

B. Ljudski kapital

Ljudski kapital predstavlja vještine, znanja, zdravlje i radnu sposobnost koji zajedno omogućuju ljudima da slijede različite strategije privređivanja i postižu ciljeve vezane za privređivanje. Na nivou domaćinstva ljudski kapital je umnožak količine i kvaliteta raspoloživog rada, koji varira u ovisnosti od veličine domaćinstva, nivoa vještina, liderских potencijala, zdravstvenog statusa, itd.

Indikatori ljudskog kapitala su sljedeći:

- **Obrazovna struktura zajednice:** Obrazovna struktura domaćinstava u projektnom području je generalno u skladu sa obrazovnom strukturom u BiH. U više od pola domaćinstava u zajednicama ugroženim minama (56,4%), najobrazovaniji član završio je srednju školu. Zatim slijedi petina domaćinstava u kojima je najobrazovaniji član završio samo osnovnu školu (18,3%) ili nema nema nikakvog obrazovanja (1%). Preko jedne desetine domaćinstava (11,2%) ima člana koji je stekao univerzitetsko ili postdiplomsко obrazovanje, dok su rijetka domaćinstva u kojima je najobrazovaniji član završio višu školu (2,9%). Zanatska obuka je najviši nivo obrazovanja u 6,9% domaćinstava. Obrazovna struktura domaćinstava u neugroženim zajednicama je nešto povoljnija. Iako srednja škola predstavlja najčešći nivo obrazovanja u domaćinstvima, manji broj stanovnika neugroženih zajednica je završio samo osnovnu školu (12,9%), dok je veći broj njih stekao univerzitetsko ili postdiplomsко obrazovanje (15%).

Nadalje, važno je spomenuti da analiza trendova u kontekstu ranjivosti pokazuje da se opasnost krije u činjenici da upravo onaj odsječak stanovništva sa najvećim ljudskim potencijalom (mlađe stanovništvo, starosti od 18 do 30 godina, sa srednjom, višom ili visokom stručnom spremom) češće namjerava napustiti zajednicu u naredna dvije godine.

- **Vještine – nivo razvijenosti vještina:** stanovnici zajednica ugroženih minama procjenjuju da su im vještine najrazvijenije na polju održavanja kuća, održavanja zemlje, obavljanja radnih zadataka na poslu i proizvodnje hrane i stoke. Vještine potrebne za poduzetništvo i upravljanje organizacijom (poslovnom, nevladinom, itd.) su ocijenjene kao najnerazvijenije. Stanovnici neugroženih zajednica, u poređenju sa stanovnicima područja ugroženih minama, svim svojim vještinama daju niže ocjene, izuzev vještina vezanih za obavljanje radnih zadataka na poslu i poduzetništvo. Dakle, nivo razvijenosti vještina je viši u ugroženim nego u neugroženim zajednicama.

- **Zdravlje** članova zajednice: većina anketiranih u zajednicama ugroženim minama imaju zdravstveno osiguranje (86,9%), što je također slučaj u neugroženim zajednicama (88,5%). Oni koji nemaju zdravstveno osiguranje su obično mlađi, nezaposleni i žive u jako siromašnim domaćinstvima. Dok su anketirani koji imaju zdravstveno osiguranje primali zdravstvenu skrb u slučaju potrebe u 78,9% slučajeva, oni bez osiguranja su je primali u manjem broju slučajeva (52,8%). Anketirane osobe koje imaju zdravstveno osiguranje a koje nisu primale zdravstvenu skrb uglavnom kao glavni razlog navode da je u pitanju bio manji zdravstveni poremećaj koji su liječili sami ili ga nisu liječili uopće (27,7%), i to da je usluga bila preskupa ili nedostupna (17,7% odnosno 17,8%). Nasuprot tome, kod anketiranih osoba bez zdravstvenog osiguranja, nedostupnost zdravstvene skrbi bio je glavni razlog zbog kojeg je nisu primili (49,6%). Ne postoje značajne razlike u odnosu na stanovništvo neugroženih zajednica.

Osobe s invaliditetom čine petinu domaćinstava u zajednicama ugroženim minama (19,7%), a u većini slučajeva (83%), u pojedinom domaćinstvu živi jedna osoba s invaliditetom. Osobe s invaliditetom često imaju teškoća u kretanju i fizičke nedostatke (61,7%). Manje česti su psihološki poremećaji (18,2%) i teškoće s vidom (16,5%). U neugroženim zajednicama udio osoba s invaliditetom u domaćinstvu je isti, ali u odnosu na zajednice ugrožene minama te osobe u većem broju slučajeva imaju teškoće u kretanju i fizičke nedostatke (76,5%), dok samo 7,4% njih ima psihološke poremećaje.

Mada stanovnici neugroženih zajednica imaju povoljniju obrazovnu strukturu, u ugroženim zajednicama postoji obrazovna baza i vještine koje omogućuju daljnji razvoj. Zdravstveni pokazatelji ne ukazuju na značajnije razlike između dva tipa zajednica. **Stoga se može zaključiti da je ljudski kapital razvijeniji u ugroženim nego u neugroženim zajednicama.**

C. Prirodni kapital

Postoje velike varijacije u resursima koji čine prirodni

kapital, od neopipljivih javnih dobara kao što su zrak i biodiverzitet, do djeljivih sredstava koja se koriste direktno u proizvodnji (šume, zemlja, itd.). **Važnost pristupa prirodnim resursima, mogućnost sudjelovanja u donošenju odluka koje se tiču pristupa prirodnim resursima, prava na korištenje privatnog zemljišta te prepreke pristupu prirodnim resursima** smatraju se indikatorima prirodnog kapitala.

Zajednice ugrožene minama su u velikoj mjeri ovisne o prirodnim resursima. 95,4% anketiranih tvrde da je pristup tim resursima važan za njihovo domaćinstvo. Više od polovine (54,7%) tvrdi da je pristup jako važan, dok dodatnih 40,7% tvrdi da je važan. Voda i zemlja predstavljaju najviše korištene prirodne resurse, dok bilje, stoku i šume koristi između polovine i dvije trećine domaćinstava u područjima ugroženim minama. U neugroženim zajednicama, pristup prirodnim resursima se rjeđe smatra jako važnim, a stanovništvo tih zajednica u manjoj mjeri koristi zemlju, stoku i šume.

Stanovnici zajednica ugroženih minama koji posjeduju zemlju u većini slučajeva imaju osigurana prava na korištenje (90%), što je slučaj i u neugroženim zajednicama (88,9%). Oni koji nisu osigurali ta prava su najčešće stanovnici koji su se u zajednice doselili za vrijeme ili nakon rata. **Prikupljeni podaci pokazuju da je prirodni kapital razvijeniji u ugroženim nego u neugroženim zajednicama.**

D. Fizički kapital

Fizički kapital podrazumijeva osnovnu infrastrukturu i proizvodna dobra neophodna za obezbeđenje osnovnih sredstava za život:

- **Infrastruktura** podrazumijeva promjene u fizičkom okruženju koje pomažu ljudima da zadovolje svoje osnovne potrebe i budu produktivniji.
- **Proizvodna dobra** su alati i oprema koju ljudi koriste kako bi produktivnije funkcionali.

Sljedeće komponente infrastrukture su obično esencijalne za održiv opstanak: pristupačan prijevoz; sigurno utočište i kuće; odgovarajuća vodoopskrba

i higijena; čista, pristupačna energija; i pristup informacijama (komunikacije). Za potrebe ove studije, kvantitativni podaci iz Istraživanja dostupnosti sredstava za život domaćinstava i kvalitativni podaci iz Kvalitativnog istraživanja na terenu kombinirani su kako bi ilustrirali kvalitet života u odabranim zajednicama. Središnje pitanje koje se uglavnom postavlja u oba istraživanja bilo je pitanje pristupa uslugama i to pitanje se u nastavku analizira.

Vezano za snabdjevanje i pristup javnim uslugama, ograničenja i mogućnosti su pomiješani sa problemima pružanja usluga ostalim isključenim grupama (udaljena ruralna područja, povratnici, žrtve mina, osobe s invaliditetom, nepostojanje javnog prijevoza i sl.). Općenito govoreći, može se zaključiti da stanovnici u zajednicama ugroženim minama izloženi lošem pružanju usluga u smislu njihove kvalitete, dostupnosti i pristupa. Vezano za pristup uslugama, opće stanje je opisano u nastavku.

Zdravstvene usluge nisu lako i redovno dostupne stanovništvu zajednica ugroženih minama. Općinski i predstavnici civilnog društva iz svih općina u okviru istraživanja navode daje glavni razlog fizička udaljenost od zdravstvenih centara koji su obično smješteni u središnjim urbanim područjima, s nekoliko terenskih ambulanti i/ili terenskim posjetama jednom ili dva puta sedmično do udaljenih područja. Pristup je još više otežan žrtvama mina i osobama s invaliditetom koji moraju koristiti specijalističke zdravstvene usluge.

Istraživanje o dostupnosti sredstava za život domaćinstava pokazuje da su stanovnici zajednica ugroženih minama također suočeni s nedostatkom zdravstvenog osiguranja i nemogućnosti korištenja besplatnih zdravstvenih usluga (uzimajući u obzir nepovoljnu situaciju u zapošljavanju i razinu prihoda koja predstavlja veliku prepreku za građane pri dobivanju zdravstvenih usluga). Neki stanovnici zajednica ugroženih minama osigurani su u drugom entitetu, a ta činjenica predstavlja problem pri dobivanju zdravstvenih usluga.

Neke specijalističke usluge mogu se dobiti samo u regionalnim zdravstvenim centrima, a procedure za dobivanje usluga su prilično komplikirane. U

nekim općinama amputirci su osnovali udruženja (npr. u općini Doboj) da zaštite i poboljšaju svoja prava vezana za zdravstvenu zaštitu i socijalnu inkluziju. Tokom grupne diskusije naveli su da su mjesечni doprinosi koje prima osoba s invaliditetom za ortopedsku pomagala premali da bi se priuštila kupovina neophodnih ortopedskih pomagala (npr. u Jajcu osobe s invaliditetom primaju 19 KM mjesечно što je nedovoljno za kupovinu pomagala na godišnjoj osnovi).

Osnovne škole nalaze se u svega nekoliko zajednica ugroženih minama dok se **srednje škole** nalaze u urbanim centrima. Činjenica je da su područja ugrožena minama nedovoljno naseljena i da je broj školske djece mali (ovakve zajednice obično ne ispunjavaju osnovne uvjete za otvaranje osnovne škole; na temelju relevantnih zakona o osnovnom obrazovanju). Stoga veliki broj djece iz osnovnih škola i skoro svi srednjoškolci iz ruralnih područja moraju svaki dan putovati u školu. U nekim općinama, prijevoz za djecu u osnovnim školama je plaćen iz općinskog budžeta što pristup osnovnom obrazovanju čini pristupačnjim za djecu iz zajednica ugroženih minama. Prijevoz za srednjoškolce nije plaćen.

Centri za socijalni rad samo povremeno prave terenske posjete i obavljaju posao u blizini svojih klijenata. Terenski rad uglavnom se odnosi na sljedeće: identifikacija socijalnih potreba građana, provođenje konkretnih mjera vezanih za socijalnu zaštitu i zaštitu djece, raspodjela socijalne skrbi i drugih aktivnosti u skladu sa zakonima o socijalnoj zaštiti. Da zaključimo, pristup socijalnim uslugama za stanovnike zajednica ugroženih minama je otežan.

Pristup **rekreativnim i sportskim objektima** je prilično dobar, jer sportski tereni postoje u većini lokalnih zajednica, posebno u blizini osnovnih škola. Održavanje sportskih terena predstavlja veliki problem za stanovnike ovih zajednica koje se suočavaju sa nedostatkom novca. Međutim, urbana područja imaju puno bolju infrastrukturu.

Kulturni sadržaji i događaji, kao npr. knjižnice, kino dvorane, koncerti, izložbe, itd. uglavnom su smješteni u urbanim centrima, te su stoga teško pristupačni

ruralnom stanovništvu ugroženom minama. Prije rata gotovo sve ruralne sredine imale su svoj dom kulture, a lokalne zajednice su redovno organizirale kulturne događaje. Nažalost, ti prostori se ne održavaju dobro, i često su van upotrebe. Također nema dovoljno inicijative u polju organiziranja kulturnih događaja (nedostatak interesa kod ljudi koji žive u zajednicama ugroženim minama).

Poštanske usluge nisu lako dostupne u svim ruralnim zajednicama ugroženim minama (poštansko osoblje posjeće ruralne loklane zajednice nekoliko puta mjesечно, ali ne redovno). Poštanski sandučići se nelaze u urbanim centrima i u samo oko 10% ruralnih lokalnih zajednica.

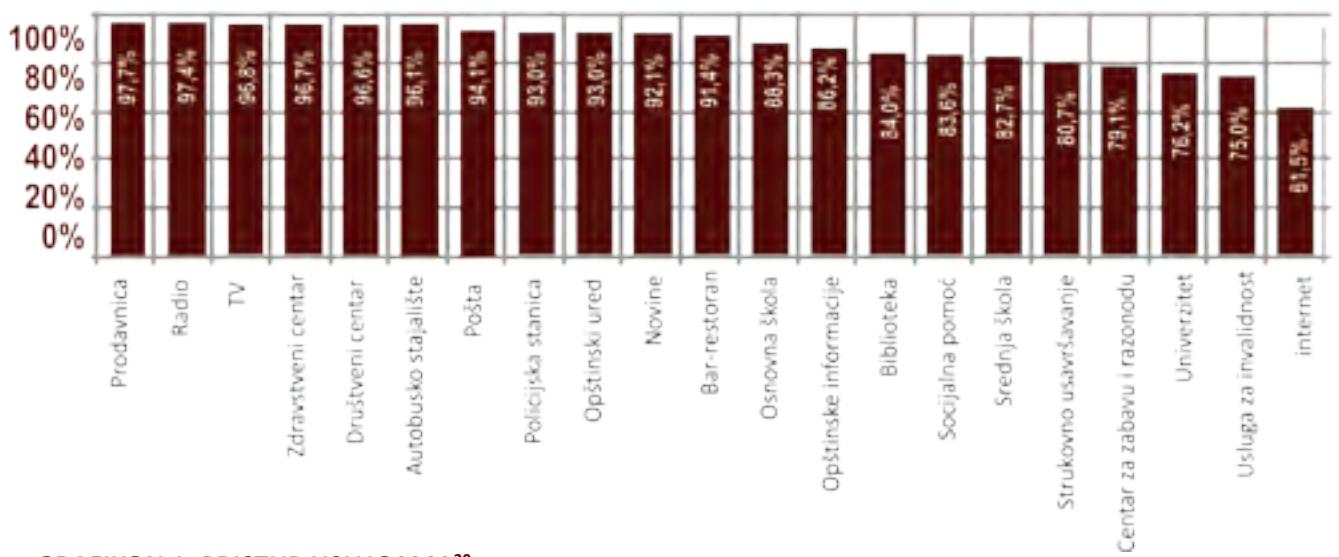
Usluge prijevoza između lokalnih zajednica i urbanih općinskih centara rijetko su dobro organizirani. Općinski predstavnici prepoznaju da je problem tržišni princip kojeg koriste prijevozne kompanije u definiranju konkretnih prijevoznih linija (ako mali broj stanovnika koristi liniju, cijena prijevoza je visoka, tj. nije pristupačna). Općine veoma često pokušavaju naći rješenje za ovaj problem sufinansiranjem prijevoznih kompanija za konkretnе prijevozne linije, ali to je nedovoljno da se obezbijedi adekvatan javni prijevoz za stanovnike zajednica ugroženih minama. Drugi problem vezan je za sezonske prijevozne linije. Tokom ljetnog/zimskog školskog raspusta veliki broj zajednica suočava se sa potpunim nedostatkom javnog prijevoza. Tokom zime, cestovni uvjeti su poprilično loši, jer kompanije zadužene za održavanje cesta ne obavljaju svoj posao dobro. Sudeći prema izjavama predstavnika civilnog društva tokom grupnih diskusija, dodatni problem vezan za kvalitet autobusnih i željezničkih usluga predstavlja loša kvaliteta stanja stanica (bez skloništa).

Općinske upravne usluge se pružaju na jednom mjestu u općinskim salama. U nekim općinama osnovne administrativne usluge dostupne su putem ureda u lokalnim zajednicama. Na primjer, u Travniku postoji 7 ureda u lokalnim zajednicama, 6 u Derventi, 6 u Doboju, 2 u Jajcu i 2 ureda u Maglaju.

Što se tiče **komunalnih usluga**, najveće probleme za stanovništvo predstavljaju loš kvalitet ili nedostatak vode, te nepostojanje kanalizacije. Međutim, to je

zajednički problem svih ruralnih područja u BiH i bilo bi nekorektno pripisati ga isključivo zajednicama ugroženim minama. U stvari, iako stanovnici zajednica ugroženih minama u poređenju sa stanovnicima zajednica koje nisu ugrožene minama češće nemaju pitku vodu kod kuće, postoje domaćinstava koja uglavnom imaju bunare za vodu (2% domaćinstava nemaju pristup pitkoj vodi u kući ili u dvorištu). Skoro sva domaćinstva u obje vrste zajednica imaju električnu energiju. Stanje u kojem se nalaze kuće u kojima stanovnici obje vrste zajednica žive uglavnom su procijenjene kao prosječne ili dobre (međutim, procijenjeno je da ih 20% živi u uvjetima siromaštva, dok je 2% veoma siromašno).

Da zaključimo, Istraživanje o dostupnosti sredstava za život domaćinstava potvrđuje da stanovnici zajednica ugroženih minama imaju pristup većini vrsta usluga. Samo Internet predstavlja uslugu kojoj malo manje od tri četvrtine ispitanika ima pristup. Gotovo svi imaju pristup trgovini i radio-stanicama, potom televiziji, domu zdravlja, lokalnoj zajednici i autobusnoj stanici. Pristup ostalim uslugama ima između 75% i 94% ispitanika. Pristup istim uslugama u zajednicama koje nisu ugrožene minama obično slijedi sličan trend. Jedina značajna razlika je da više ispitanika iz zajednica koje nisu ugrožene minama ima pristup Internetu (71.3%), dok više ispitanika iz zajednica ugroženih minama ima pristup autobuskoj stanici, osnovnoj i srednjoj školi, stručnom usavršavanju i uslugama za osobe s invaliditetom. U obje vrste zajednica, najveći problem imaju domaćinstva koja se nalaze u područjima bez javnog prijevoza ili s loše organiziranim javnim prijevozom, a koja ne posjeduju automobil (biciklo kao prevozno sredstvo veoma rijetko se koristi).

GRAFIKON 1: PRISTUP USLUGAMA²⁰

Dobiveni podaci pokazuju da nema značajnijih razlika u razvoju fizičkog kapitala u zajednicama ugroženim minama i zajednicama koje nisu ugrožene minama.

E. Finansijski kapital

Finansijski kapital označava finansijska sredstva koja ljudi koriste kako bi postigli svoje životne ciljeve. Postoje dva glavna izvora finansijskog kapitala:

- Raspoloživa zaliha: Ušteđevina je najpoželjnija vrsta finansijskog kapitala jer nema pridodanih obaveza i obično ne povlači za sobom ovisnost o drugima. Može se čuvati u nekoliko oblika: gotovina, bankovni depoziti ili likvidna sredstva kao što su stoka i nakit. Finansijska sredstva također se mogu dobiti putem kreditnih institucija.
- Redovni prлив novca: Osim zarađenog prihoda, najčešće vrste priliva novca su mirovine, ili druge uplate od države, i doznake. Kako bi predstavljao pozitivan doprinos finansijskom kapitalu ovaj prлив mora biti pouzdan (iako potpuna pouzdanost nikad ne može biti zajamčena, postoji razlika između jednokratne uplate i redovnih uplata na osnovu kojih ljudi mogu planirati ulaganja).

Radni status stanovnika zajednice, vrsta posla koju obavljaju, izvori prihoda, iznos prihoda, status imovinskog stanja domaćinstva u odnosu na okruženje i posjed imovine tokom vremena su se počeli smatrati indikatorima finansijskog kapitala.

Struktura stanja zaposlenosti u obje zajednice je nepovoljna. Oko jedna trećina stanovnika (starijih od 18 godina) je nezaposlena, a gotovo trećina je umirovljena. Samo četvrtina stanovništva je zaposlena.

Mirovina i plaća predstavljaju **najučestaliji izvor prihoda** u zajednicama ugroženim minama. Sljedeći su prihodi ostvareni putem samostalnih djelatnosti i prodaje hrane, a svi ostali izvori prihoda su prilično rijetki. Situacija u zajednicama koje nisu ugrožene minama je obrnuta, gdje je plaća najučestaliji izvor prihoda (44.3%), mirovina je na drugom mjestu (41.2%) dok je na trećem mjestu kao i u zajednicama ugroženim minama, samostalna djelatnost (15.1%).

Najveću prepreku u stvaranju prihoda za domaćinstva u zajednicama ugroženim minama predstavlja nedostatak kapitalnih ulaganja. Potom nemogućnost pristupa kreditima, dok ostale prepreke imaju manje utjecaja. Razlike u odnosu na zajednice koje nisu ugrožene minama javljaju se kada su u pitanju prepreke vezane za sudjelovanje u poljoprivrednim aktivnostima. Nemogućnost pristupa zemljištu koje posjeduju, nemogućnost posjedovanja većeg broja

20 Izvor: Istraživanje o izvorima prihoda za dom - činstva, prilagođeni koncept izvještaja, 2011.

stoke, kao i nedostatak kapaciteta za poboljšanje kvalitete proizvoda/stoke predstavljaju manje prepreke u zajednicama koje nisu ugrožene minama. Ovome se dodaje i manji rizik od mina što je i bilo za očekivati.

Najbolja vrsta potpore za povećanje prihoda u domaćinstvima prema ispitanicima u zajednicama ugroženim minama najčešće je poljoprivredna subvencija (27.3%). Potom finansijska pomoć (19.4%), dok bi zaposlenje jednog člana obitelji i povećanje prihoda (mirovina, plaća, socijalni dodaci, itd.) predstavljalo najbolji način potpore za 14% ispitanika. Razlike u odnosu na zajednice koje nisu ugrožene minama prisutne su u smislu da je u ovim zajednicama zaposlenje jednog od članova obitelji mnogo važnije, dok su poljoprivredne subvencije manje važne kao oblik potpore povećanju prihoda.

Glavni problem koji osjećaju stanovnici zajednica zagađenih minama je **nezaposlenost**. Prema predstavnicima civilnog društva iz zajednica ugroženih minama nezaposleni obično zarađuju za život rezanjem šume i oni su u opasnosti od mina.

"Ljudi koji režu šumu da bi preživjeli svjesno ulaze u minirana područja šuma. Najintenzivnije aktivnosti upozoravanja na mine trebale bi se organizirati tokom sezone branja gljiva i šumskog voća kako bi se upozorili ljudi koji su novi u ovom području. Predavanja bi trebala biti organizirana s učešćem žrtava mina koji mogu pokazati i govoriti o stvarnoj opasnosti od mina."

Izjava predstavnika civilnog društva tokom grupne diskusije u općini Maglaj

Prikupljeni podaci pokazuju da je finansijski kapital razvijeniji u zajednicama koje nisu ugrožene minama nego u zajednicama ugroženim minama.

Utjecaj mina i ostali faktori socijalne inkluzije

U svim zajednicama ugroženim minama, opasnost od mina je identificirana kao faktor socijalne isključenosti. Na četvrtom je mjestu po važnosti

problema prisutnih u zajednici, kao što je očito da nezaposlenost u zajednicama predstavlja glavni i najveći problem, a slab kvalitet prijevoza i loš pristup uslugama predstavljaju proizvod izolacije. (Opasnost od mina možda je niže rangirana jer ispitanici također kažu da uglavnom znaju gdje se nalaze i rijetko ulaze u područja s minama.) Pristup obradivom zemljištu je, kao problem, na zadnjem mjestu po važnosti u sve tri vrste zajednica.

Rangiranje problema koje stanovništvu u zajednicama ugroženim minama uzrokuju mine/nekexplodirana ubojna sredstva pokazuje da je pristup obradivnoj zemlji na posljednjem mjestu. Prvo mjesto zauzima sigurnosni rizik, na drugom je blokada ekonomskih aktivnosti, a potom slijede problemi koji doprinose osjećaju socijalne isključenosti.

"One predstavljaju prepreku između mene i mojih susjeda."

Kljadi (zajednica koja nije ugrožena minama), Travnik,

Prilagođeni koncept. (2011.).

Izvještaj o rezultatima Istraživanja o dostupnosti sredstava za život domaćinstava na terenu

Svjesnost o postojanju mina

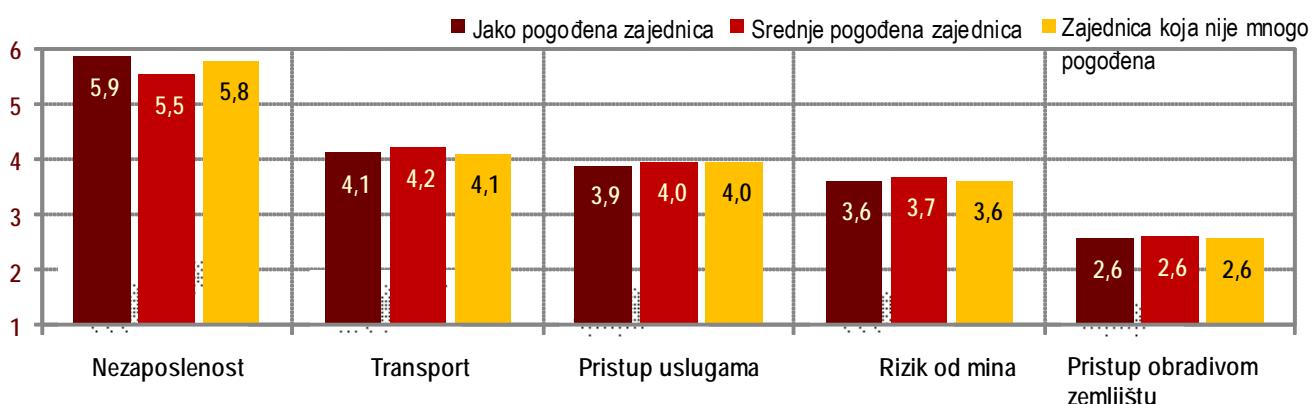
Općenito govoreći, **svijest o postojanju mina** nije na najvišoj razini. Naime, nešto više od polovine populacije starije od 18 godina (55.9%) zna lokalitete svih područja za koje se sumnja da su zagađena minama u blizini svojih sela/u susjedstvu. Najniža svijest o postojanju mina je u visoko ugroženim zajednicama u kojima dvije petine ispitanika zna sve sumnjuće lokalitete (40.2% naspram 55.4% u srednje ugroženim zajednicama i 58.6% u nisko ugroženim zajednicama), dok dvije trećine (57.9%) nisu sigurne. Ova sumnjiva područja koja su poznata ispitanicima u gotovo dvije trećine slučajeva (62.2%) jasno su obilježena. Iako nema statistički značajnih razlika postoji trend češćeg označavanja u visoko ugroženim zajednicama.

Ispitanici u okviru Istraživanja o dostupnosti sredstava za život domaćinstava izjavili su da su akcije **informiranja/educiranja o postojanju mina** obuhvatile manje od pola sada odrasle populacije (44.5%). Najčešći izvori bile su škole, vojska i policija. Ali u visoko ugroženim zajednicama škola i policija distribuirali su ove informacije značajno mnogo češće nego u srednje i nisko ugroženim zajednicama. Pored toga, općina i NVO sektor (lokalni i međunarodni) obezbijedili su informacije/edukacije na ovu temu. I obitelj je također imala značajnu ulogu u njihovom širenju – jedna patina ispitanika u zajednicama ugroženim minama (20.2%) tvrde da su informacije i edukaciju u cilju podizanja svijesti o opasnosti od mina dobili od članova obitelji.

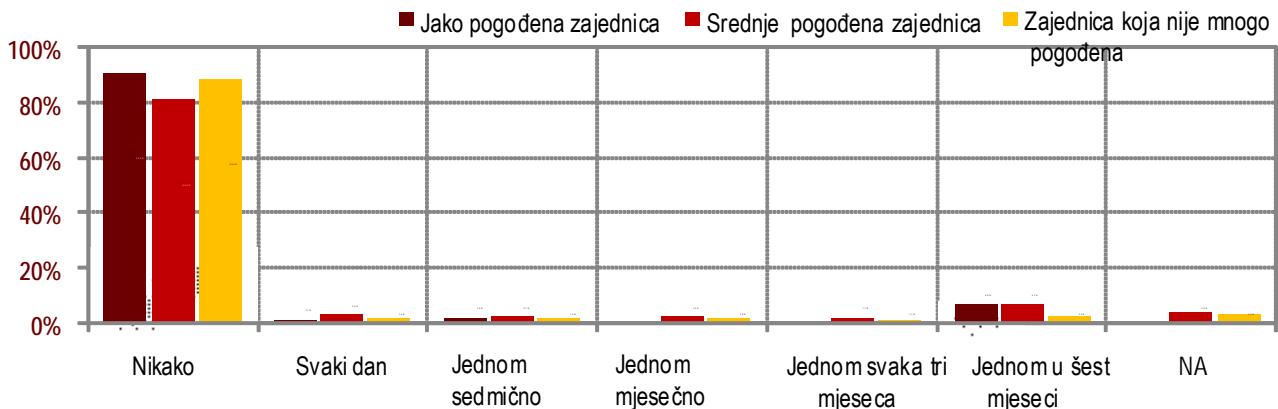
Kvalitativno istraživanje također je pokazalo općenito **nisku razinu znanja kod općinskih i predstavnika civilnog društva o aspektima protuminske akcije**. U pravilu lokalni predstavnici miješaju protuminsku akciju s aktivnostima deminiranja. Stoga je prvo identificirano ograničenje za angažman lokalnih sudionika u donošenju odluka o kvaliteti pružanja usluga i prioritetima za deminiranje niska razina

znanja i svijesti sudionika o pruminskoj akciji i njenoj povezanosti s razvojem. Neki sugovornici smatraju da područja ugrožena minama ne treba posebno tretirati u razvojnim strategijama tj. oni smatraju da su problemi zajednica ugroženih minama isti kao i u ruralnim zajednicama bez mina. Zbog ove činjenice, neophodna je intenzivnija promocija veza između protuminske akcije i razvoja kao i novi pristup planiranju općinskog razvoja kako bi se uključile zajednice ugrožene minama u donošenje odluka.

Pozitivno je što mnogi lokalni sudionici naglašavaju potrebu za intenzivnjim **upozoravanjem na mine**. Čini se da su aktivnosti upozoravanja na mine izbjegle u posljednjih nekoliko godina, iako su one ključne mjere za sprječavanje ozljeda od mina te za bolje Upravljanje rizikom od mina. Prioritetne ciljne grupe za aktivnosti upozoravanja na mine su djeca u školama, ljudi koji često idu u prirodu radi rekreativne, lovci i poljoprivrednici. Predstavnici civilnog društva u Maglaju su predložili da se najintenzivnije aktivnosti upozoravanja na mine organiziraju tokom sezone branja gljiva i šumskog voća kako bi se upozorili ljudi koji su novi u tom području.

GRAFIKON 2: RANGIRANJE PROBLEMA PREMA VAŽNOSTI, ZAJEDNICE UGROŽENE MINAMA, N=650, ocjene od 1 (najmanje važno) do 6 (najvažnije), grafikon pokazuje prosječne rezultate

GRAFIKON 3: UČESTALOST ULASKA U SUMNIVO PODRUČJE TOKOM POSLJEDNJE GODINE, ZAJEDNICE UGROŽENE MINAMA, N=650

Rizično ponašanje

Tokom posljednjih godina, nešto više od jedne desetine stanovnika zajednica ugroženih minama ušli su u područje za koje se sumnja da je zagađeno minama. Većina je ispoljilo ovu vrstu rizičnog ponašanja jednom u šest mjeseci, dok su češća ponašanja ove vrste mnogo rjeđa. Rizično ponašanje je najčešće u srednje ugroženim zajednicama, u kojima je najviše ispitanika koji su rekli da su ušli u minske područje jer nisu imali izbora (skoro njih polovina 48.7%). Manje je onih koji kažu da su znali da nema mina na toj određenoj lokaciji kao i onih koji su naveli neki drugi razlog, najčešće lov i ribolov ili tvrde da tada nisu znali da to područje može biti zagađeno minama.

Djelotvornost deminiranja i mediji

Mali dio ispitanika u zajednicama ugroženim minama (7.4%) bio je jedanput uključen u utvrđivanje prioriteta sumnjivih područja u svojim zajednicama s ciljem identificiranja područja za deminiranje. Iako nema statistički značajnih razlika može se uočiti trend povećane prisutnosti prakse uključivanja lokalnog stanovništva u zajednicama s višom razinom zagađenosti (10% u visoko i srednje, i 5% u nisko ugroženim zajednicama).

Kvalitativno istraživanje na terenu otkrilo je da

su participativni mehanizmi u svim općinama u mirovanju. Javne rasprave se spominju kao jedini mehanizam koji se redovno koristi za različite općinske procese donošenja odluka, iako bi općinske vlasti mogle iskoristiti niz drugih mehanizama za konsultaciju sa stanovništvom i za njihov angažman pri donošenju odluka. Važno je razumjeti da uključivanje stanovništva iz zajednica ugroženih minama nadilazi njihov angažman u sistemu postavljanja prioriteta. Njihovo uključivanje prepostavlja angažman u svim procesima donošenja odluka i općinskim poslovima (odluke o razvojnim prioritetima, utjecaj na kvalitet socijalnih i komunalnih usluga, itd.) kao dio njihove cijekoplne integracije u život zajednice.

Upotreba komunikacijskih kanala također je veoma bitna za cijekoplne aktivnosti protuminske akcije kao i angažman stanovništva u procesima postavljanja prioriteta. Bolja komunikacija među sudionicima i ustanovama na različitim razinama prepoznata je kao važan preduvjet za bolju participaciju stanovništva i poboljšanje u pristupu određivanja prioritetnih lokacija za deminiranje "od dole prema gore". Stoga je ovaj aspekt tretiran u Kvalitativnom istraživanju na terenu. Otkriva da se u svim općinama koristi niz komunikacijskih kanala: novine, lokalne radio-stanice, TV stanice, web stranice i online komunikacija, posteri, općinski službenici zaduženi za NVO i pitanja lokalnih zajednica, oglasne ploče u lokalnim zajednicama, priopćenja za tisak, općinski bilten, info leci, itd.

Tokom perioda između 1. septembra 2007. i 31. marta

2011., analizirano je 11 različitih printanih medija: šest dnevnih novina (Dnevni Avaz, Dnevni List, Glas Srpske, Nezavisne novine, SAN, Oslobođenje) i pet sedmičnih/dvosedmičnih časopisa (BH Dani, Slobodna Bosna, Novi Reporter, Start, Global). Na osnovu ključnih riječi²¹ analiziranih u ovom periodu, izdvojeno je samo 385 objavljenih tekstova, od čega ih je 288 bilo popraćeno odgovarajućim fotografijama. Važno je napomenuti da Bosna i Hercegovina nema nikakve specijalizirane časopise koji se isključivo bave ovom tematikom. Tokom navedenog razdoblja, većina tekstova koji su sadržali bar jednu ključnu riječ objavljeni su u novinama Oslobođenje – 109 tekstova. Dnevni List je imao najmanji broj – ukupno 13 tekstova.

Zanimljivo je napomenuti da sedmična izdanja tj. sedmični časopisi, nisu obrađivali pitanje mina u očekivanoj mjeri, imajući na umu da su samo dva ili tri relevantna teksta objavljena u navedenom periodu. S obzirom na vrstu novina, ovo pitanje tretiralo se na dva različita načina – kao analiza, ili skandal. Niti u jednom slučaju autor nije komentirao problem zaostalih mina i deminiranja. Većina tekstova napisana je u obliku dnevnih izvještaja.

Najvažniji dijelovi u kojima su tekstovi u kojima se nalaze relevantne ključne riječi objavljeni pokazuju da su događaji u pitanju bili praćeni jedan dan ili drugim riečima tekstovi su bili puka reakcija na određene događaje. Ovaj reaktivni stav jasno pokazuje da ne postoji adekvatan pristup rješavanju ovog pitanja. Potvrda ove hipoteze ogleda se u činjenici da se ovom temom bave novinari na dužnosti ili lokalni novinari (u slučaju tragične nesreće).

Tokom analiziranog perioda, veoma su rijetki, i teško ih je bilo identificirati, tekstovi koji sadrže pozitivne koncepte koji za cilj imaju redefiniranje miniranih područja i promoviranje novih vrijednosti što je omogućeno čišćenjem određenih područja. Tačnije, nedovoljno je pažnje poklonjeno činjenici da se određeno očišćeno područje sada koristi kao

21 Analizirane ključne riječi: mina, deminiranje, prot-minska akcija, žrtva mina, deminer, minska nesreća, Handicap International, Koalicija za povezivanje protuminske akcije i razvoja, BH MAC, organizacija za deminiranje, neeksplodirana ubojna sredstva, rizično područje, kasetna municija.

poljoprivredna zemlja, ili kao područje gdje se razvija turizam, itd.²²

Stolac se konačno razvija bržim tempom,

Dnevni List, 23. novembar 2010., –

„Handicap International je organizacija koja je duže vrijeme aktivna u Stocu. Njene aktivnosti prvenstveno su bile orijentirane na deminiranje područja u općinama Stolac i Berkovići, na mjestima gdje su nekad bile „linije razgraničenja“. U posljednje četiri godine, Handicap International počeo je raditi na socio-ekonomskom razvoju općine u koju nekoliko nevladinih organizacija trenutno ulaze,“ rekao je Danijel Babić, predsjednik načelnikovog ureda u Stocu.

Iako se čini da su komunikacijski kanali prilično dobro razvijeni, poboljšanje komunikacije kroz npr. ponudu ciljane informacije specifičnim grupama bio bi osnovni preduvjet za dinamičnije učešće stanovništva. Poboljšanja bi trebalo napraviti u kvaliteti informacije o aktivnostima deminiranja i protuminske akcije kako bi se olakšala učešće stanovništva u sistemu postavljanja prioriteta. Istraživanje printanih medija u BiH ukazao je na činjenicu da ne postoji kontinuitet i stalni angažman u izvještavanju o protuminskoj akciji. Analizirani materijal općenito ukazuje na kratkotrajni angažman medija s obzirom na opanost od mina. Ukoliko se ovaj trend u pisanju nastavi, teško možemo očekivati promjenu stavova u smislu dešavanja procesa deminiranja. Ako će ljudi živjeti u deminiranom području, pored sigurnosti, oni također moraju imati i razvojnu i ekonomsku perspektivu. Dakle, tekstovi obiluju defetizmom i velikim dijelom su posvećeni osporavanju plana za Bosnu i Hercegovinu koji podrazumijeva da će ona postati bezbjedna zemlja bez mina do 2019.

Kada su lokalni mediji i lokalni komunikacijski kanali u pitanju, predstavnici općina i civilnog društva predlažu da se komunikacija posebno treba poboljšati s djecom (kroz škole) i poljoprivrednicima (kroz općinske uredske/odjele za poljoprivredu i lokalne

22 Izvor: Press clipping i analiza sadržaja, CMC za Handicap International. April, 2011.

radio-stanice). Aktivnosti upozoravanja na mine mogu biti intenzivirane na lokalnim TV stanicama ukoliko postoji mogućnost da pokriju cijelo područje općine signalom. Npr. u Maglaju cijeli tereitorij može biti pokriven pojačavanjem signala.

U više od polovice slučajeva **deminirana zemlja obično se kasnije koristi** (56,3%). Upotreba deminirane zemlje najčešća je u srednje ugroženim zajednicama (64% nasuprot 52% u nisko ugroženim zajednicama i 50,8% u visoko ugroženim zajednicama). Nešto više od jedne trećine ispitanika, koji su naglasili da se očišćena zemlja obično ne koristi, često su navodili da razlog predstavlja strah od mina koji se još uvijek možda zadržao. U visoko ugroženim zajednicama, nedostatak

upotrebe deminirane zemlje u istoj mjeri uzrokovani je depopulacijom zajednica (nedostatak ljudi koji bi obrađivali zemlju / koristili zemlju), a rjeđe zbog nedostatka potrebnog novca. U srednje ugroženim zajednicama i nisko ugroženim zajednicama, drugi najčešći razlog predstavlja nedostatak kultivacije/nedovoljna upotreba ostatka (obradive) zemlje.

Deminerska lokacija u Berkovićima, član deminerskog tima Handicap International-a, 2007.
Fotografija Handicap International-a.

TREĆI DIO

Zaključci i naučene lekcije

U okviru koncepta protuminske akcije u BiH potrebno je napraviti pomak od pristupa fokusiranog na rizik u pravcu pristupa orijentiranog na učinak, a potrebno je prilagoditi se i razvoju ove zemlje u kojem je napravljen pomak od humanitarne potrebe i neposrednog, hitnog preživljavanja ka razvoju i održivom privređivanju odnosno stvaranja sredstava za život. Čak i u okviru šireg, međunarodnog konteksta, protuminska akcija treba da kreće dalje i odmakne se od vojnih i humanitarnih modela, kako bi se fokus sa mina premjestio na ljudе i održive izvore zarade.²³

Takve promjene mogu se ostvariti samo kao rezultat paralelnih aktivnosti na poboljšanju politika, uloga ključnih učesnika u procesu ili zainteresiranih strana (*stakeholders*), procesa postavljanja prioriteta, aktivnosti MRE (upozoravanje na mine), kao i ponavljanja i održavanja PMAD pristupa i instrumenata za povezivanje protuminske akcije i razvoja.

Da bi se poboljšao okvir politika, potrebne su strateška komunikacija i zagovaranje kako bi se integrirali protuminska akcija i razvoj. Uspostavljena je državna Koalicija za uključivanje protuminske akcije

u razvojne programe, a njena snaga će biti na kušnji u periodu koji će uslijediti nakon PMAD- a. Treba se izraditi i nacrt novog Zakona o deminiranju, a njegovo usvajanje zavisi od političke volje i o tome kakve kapacitete za zagovaranje imaju akteri u civilnom sektoru koji su uključeni u ovaj proces. Za nadati se da će nove politike poboljšati sistem postavljanja prioriteta, naročito u smislu poboljšanja općeg nivoa transparentnosti u donošenju odluka i olakšati bolje učešće zajednice u identifikaciji prioriteta čišćenja od mina.²⁴

Nekoliko je važnih lekcija naučeno kroz projekat PMAD, a koje treba uzeti u obzir u budućim intervencijama²⁵:

- Projektom su ostvareni rezultati, uprkos početnim poteškoćama i nepovoljnem okruženju za provođenje aktivnosti. To je bio pilot projekat i za Handicap International i za državu koji je, naravno, bio suočen sa velikim izazovima. Handicap International je istaknuo potrebu da se identificiraju

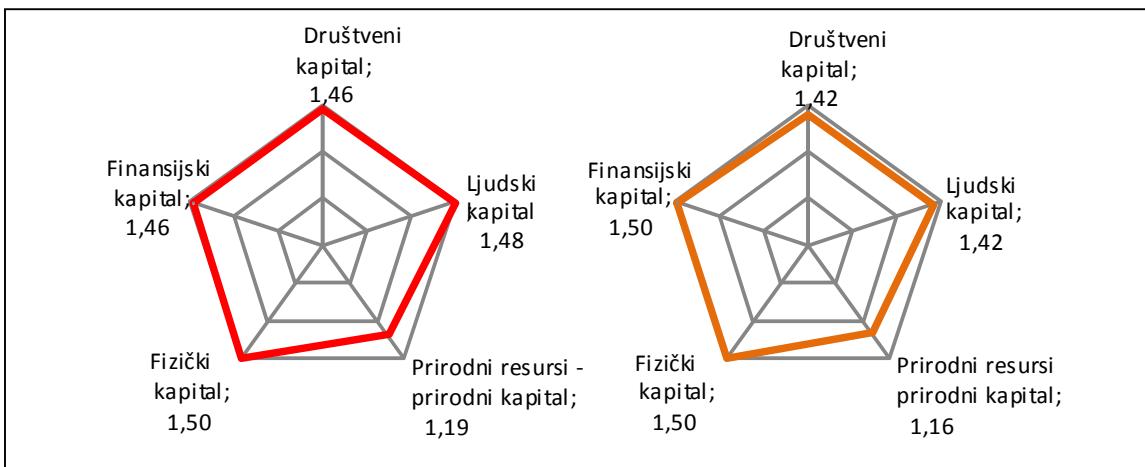
23 Carrier, M. (2011.), PMAD project – Plan istraž - vanja i objavljivanja - Research and publication plan

24 Naidoo, S. and Vračić, A. (2011), Analiza konte - sta - Context Analysis

25 Naidoo, S. and Vračić, A. (2010), Analiza isk - stva - Experience Review

naučene lekcije i poboljša pristup u okviru PMAD-a u odnosu na to. Pilot PMAD metodologija obećava i trebala bi se ponovo primijeniti, odnosno replicirati i drugdje u BiH.

- Provoditi inovativnu i novu metodologije znači i počiniti greške. Pilot projekti obuhvataju testiranje novih pristupa koji neizbjegno povlače i greške kao dio procesa razlučivanja što je to funkcionira a što je to što ne funkcionira. Ono što je važno jeste da oni za projektni tim i sve učesnike u procesu, uključujući i donatore, predstavljaju priliku da nauče iz tih grešaka i da imaju fleksibilnost potrebnu kako bi bili inovativni.
 - Strategiju zagovaranja potrebnu je izraditi zbog jačeg povezivanja protuminske akcije i razvoja na državnom nivou. Koalicija za uključivanje protuminske akcije u razvojne programe trebala bi biti glavni akter u procesu zagovaranja.
 - Uključenje Državnog centra za uklanjanje mina i državnog tijela odgovornog za protuminsku akciju u promoviranju veza sa razvojem je od ključnog značaja, imajući u vidu njihove, često presudne uloge, kao tijela odgovornih za koordinaciju protuminske akcije i izradu politika. Obje institucije, u skladu sa svojim pripadajućim ulogama i podjelom odgovornosti, mogu razvojne aktere uključiti u vladina ministarstva i odsjeke, lobirati za uključenje protuminske akcije u razvojne strategije, planove i budžete te potaknuti i potpomoći donatorsku podršku za integrirano programiranje. Državni centra za uklanjanje mina također može pomoći i u tome da se osigura transparentnost sistema postavljanja prioriteta te da se pobrine da u obzir budu uzeti prioriteti zajednica. Državni centra za uklanjanje mina također može potaknuti operatere zadužene za uklanjanje mina/EOR – eksplozivnih ostataka iz rata da provedu procjene nakon operacija čišćenja u kojima se daju ocjene razvojnih rezultata koji proističu iz deminiranja.
 - Osnaživanje kako zajednica ugroženih minama tako i zajednica pogodenih minama vrlo je važno za izbalansiran razvoj i socijalnu inkluziju.
- Osigurati da lokalne vlasti imaju udio, vlasništvo nad procesom te obezbijediti njihovu podršku pokazalo se od ključnog značaja za uspjeh projekta PMAD i daljnju održivost lokalnih partnerskih grupa (LPG). Uključivanje općinskih vlasti može pomoći u tome da se osigura njihova predanost ostvarenju projektnih ciljeva, te da projekt bude usklađen sa općinskim razvojnim prioritetima i ugrađen u općinske razvojne planove i budžete.
 - Holistički pristup ruralnom razvoju od ključnog je značaja za promociju razvoja u općinama ugroženim minama. Od presudne je važnosti osigurati da lokalne razvojne inicijative budu dio šire strategije za ruralni/regionalni razvoj; a ne izolirane, povremene inicijative koje su kratkog daha.
 - Replikacija tj. ponovna primjena - kopiranje: Budući da je ovo bio pilot projekt, Handicap International je od početka namjeravao da komponente projekta PMAD replicira i u ostalim općinama BiH, a po mogućnosti i u drugim državama u kojima djeluje Handicap International. Na osnovu iskustva, glavne lekcije u pogledu moguće replikacije obuhvataju sljedeće:
 - Na osnovu iskustava iz općina Stolac i Berkovići, metodologija pilot projekta PMAD je prespektivna intervencija koja mnogo obećava. Za primjenu ovog pristupa u drugim općinama BiH bilo bi potrebno manje vremena, budući da sada postoji bolje razumijevanje i shvaćanje o tome kako u proces uključiti općinske vlasti, a postoje i smjernice za različite komponente projekta PMAD, npr. uspostavljanje LPG, MRM procesi mapiranja. Koristiti i angažirati vanjske usluge u vidu resursa i kapaciteta lokalnih NVO. Konkretniji i uočljiviji rezultati mogu se ostvariti radom u općinama za koje se smatra da postoji veliki utjecaj u smislu zagađenosti minama/ EOR – eksplozivnim ostacima iz rata, i u kojima postoji veći broj raznih NVO i gdje je veća gustina naseljenosti.
 - Na početku krenuti s osnivanjem lokalnih partnerskih grupa - LPG, budući da će one djelovati kao korisna platforma za identificiranje

Slika 1: Prikaz unutar petougaonika sredstava za život u zajednicama ugroženim minama i zajednicama koje to nisu²⁶

— Zajednice ugrožene minama
— Zajednice koje nisu ugrožene minama

organizacija sa kojima treba raditi kao sa MRE/ MRM partnerima što će dati više vremena da se odgovornost prenese na LPG te promovira njihovo veće vlasništvo nad procesom.

Na kraju, zaključci se mogu izvući iz opsežnog istraživanja o razlikama između zajednica ugroženih minama i onih koje nisu ugrožene minama. Podaci koji su predstavljeni uz koncepte i definicije društvenog, ljudskog, prirodnog, fizičkog i finansijskog kapitala

pokazuju da postoje blage razlike u privređivanju tj. sredstvima za život između zajednica ugroženim minama i onih koje to nisu. Na ilustraciji u nastavku prikazan je pokušaj da se kvantificiraju sredstva u obja tipa zajednica i grafički prikažu razlike između tih zajednica. Centralna tačka petougaonika, gdje se spajaju linije, pokazuje nulti pristup sredstvima, dok vanjski rub tj. prostor predstavlja maksimalni pristup sredstvima odnosno dobrima. Pri analizi ove

slike, treba imati na umu da se ovdje radi o podacima koje je jako teško precizno izraziti u brojkama te da data shema predstavlja samo pokušaj da se sredstva za život vizualno prikažu i na taj način omogući širi, općenitiji uvid u razlike koje postoje između različitih vrsta zajednica.

Pored prepoznavanja toga da rizik od mina predstavlja jedan od faktora socijalne inkluzije u BiH, važno je zaključiti da je otkriveno da postoje samo male razlike u privređivanju i sredstvima za život između zajednica ugroženih minama i zajednica koje to nisu. Teoretski, sredstva zajednica ugroženih minama povećala su se kroz intenzivnije intervencije u oblasti protuminske akcije i razvoja nego što je to slučaj sa zajednicama koje nisu ugrožene minama. Prema tome, buduće intervencije bi, što je logično i očekivati, poboljšale privređivanje i količinu sredstava za život u zajednicama ugroženim minama, uključujući i socijalnu inkluziju.

²⁶ Centralna tačka petougaonika, gdje se spajaju linije, pokazuje nulti pristup sredstvima, dok vanjski rub tj. prostor predstavlja maksimalni pristup sredstvima odnosno dobrima. "Livelihood Household Field Survey". Custom Concept, 2011.

Glavne preporuke

Poboljšanja u sistemu postavljanja prioriteta

Postojeći zakoni predstavljaju okvir koji je isuviše uzak za efikasno i transparentno postavljanje prioriteta, ne samo u deminiranju, već i u ostalim protuminskim aktivnostima. Postojećim zakonom se ne reguliraju nadležnosti općinskih i kantonalnih tijela, niti se civilnom društvu omogućava učešće u predlaganju prioriteta niti evaluaciji istih. Neophodno je, u zakonskom smislu, regulirati status i stručnu spremu koordinatora za deminiranje na općinskim i kantonalnim nivoima, kao i kriterije za odabir prioriteta.

Jedno od mogućih rješenja bilo bi sačuvati prvobitnu nadležnost koju je imao BHMAC u pogledu procjene rizika. Lokalne zajednice trebaju imati dominantnu ulogu u procjeni korisnog učinka odnosno poboljšanja. Poboljšani model postavljanja prioriteta treba zadržati postojeće puteve odnosno načine postavljanja prioriteta, ali je neophodno da se osnaži proces odozdo prema gore u procjeni korisnog učinka protuminske akcije. Utjecaj krajnjih korisnika zemlje i utjecaj zajednica ugroženim minama treba biti veći i treba biti reguliran.

Dominantno komercijalni pristup finansiranju protuminske akcije ometa nastojanja nevladinog sektora da poveže protuminsku akciju sa razvojnim aktivnostima. Činjenica da su brojne NVO prisiljene učestvovati u komercijalnim tenderima čini

nemogućom procjenu poboljšanja i evaluaciju, što u znatnoj mjeri onemogućava poboljšanja u sistemu postavljanja prioriteta. U odabiru prioriteta za deminiranje treba valorizirati utjecaj razvojnih planova i projekata lokalnih zajednica.

U sadašnjem modelu koji koristi BHMAC ispunjeni su određeni preduslovi za poboljšanje procesa postavljanja prioriteta. Iako je ovo jedan od naprednijih sistema postavljanja prioriteta, istom nedostaje značajnija uključenost raznih interesnih grupa u proces procjene i postavljanja prioriteta. Treba identificirati njihovu odgovornost unutar sistema, prepoznati koje su to njihove potrebe i pretvoriti ih u kriterije postavljanja prioriteta. Zajednice ugrožene minama i različiti nivoi vlade će pokazati interes za učešće u donošenju odluka u onoj mjeri koliko je udio njihove odgovornosti za problem mina koji preuzmu.

Finansiranje razvojnih aktivnosti u zajednicama ugroženim minama

Svi nivoi vlasti u BiH trebali bi pokazati znatno veći interes u izradi razvojnih programa koji, kao jedan od preduslova za njihovu provedbu, obuhvataju protuminsku akciju. Na konferenciji koju je LMAD Koalicija organizirala u junu 2010., članovi civilnog društva pozvali su vladina tijela da, u saradnji sa lokalnim organizacijama civilnog društva, poduzmu konkretnе korake ka rješavanju problema mina u

njihovim pripadajućim zajednicama i to preuzimanjem inicijative u definiranju i rješavanju problema.

Mogućnosti za dobivanje dodatnih finansijskih sredstava trebaju se stvoriti jačanjem veze između protuminske akcije i razvojnih programa i poimanjem minskog problema kao prioritetnog pitanja.

Neophodno je hitno harmonizirati aktivnosti svih nadležnih tijela u svim odsjecima, kako bi se, u što većoj mjeri iskoristile mogućnosti koje nudi instrument predpristupne pomoći - IPA.

Zakon o PDV treba izmijeniti što je prije moguće, kako bi sve donacije usmjerene za protuminsku akciju bile oslobođene poreza.

Odnosi između raznih interesnih grupa, te odnosi između spomenutih grupa i opće javnosti u i izvan BiH, moraju se značajno poboljšati. Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj je, nesumnjivo, moguće ostvariti visok nivo transparentnosti u aktivnostima bilo koje date organizacije ili institucije, što je od suštinskog značaja za izgradnju povjerenja neophodnog pri trošenju doniranih sredstava. Predlažemo da se uvedu značajna poboljšanja u postojeći sistem odnosa sa javnošću, kako bi tačne i pravovremene informacije mogle ispuniti svoju svrhu – a to je da svaka interesna grupa mora znati postojeće stanje stvari u vezi sa svakim pitanjem koje je od interesa.

Pomaganje participatornog razvoja u zajednicama ugroženim minama

Participatorni pristup bi trebao obuhvatiti, na ravnopravnoj osnovi, sve učesnike u odlučivanju i provedbi odluka (tjel općinske vlasti, građane, javne službe, udruženja, neformalne grupe, poslovni sektor, itd.).

Kako bi se uspješno proveli konkretni zaključci koji se odnose na primjenu participatornog pristupa u definiranju prioriteta protuminske akcije i razvojnih aktivnosti, neophodno je pobliže odrediti ulogu i odgovornosti svakog učesnika, s ciljem da se postigne sinergija njihovih zajedničkih aktivnosti, kako na

nivou pojedinca, tako na nivou lokalnih zajednica/općina, te na nivou organizacija/agencija uključenih u protuminsku akciju i razvoj.

Osnaživanje pojedinaca: Jedan od ključnih izazova u nastojanju da se prevaziđu postojeći problemi jeste osnažiti pojedince tako da mogu aktivno i ravnopravno učestvovati u procesu odlučivanja o razvojnim prioritetima zajednice te ostvariti sopstvene ciljeve kroz učešće. Osnaživanje pojedinaca treba provesti kroz izgradnju i razvoj njihovih kapaciteta i vještina, što će im omogućiti da djeluju na učinkovit način i u potpunosti se uključe u proces. Osnaživanje pojedinaca treba provesti i kroz primjenu participatornog pristupa i direktnog uključivanja pojedinaca od strane tijela lokalnih/općinskih vlasti i ostalih učesnika u procesu. Kako bi se uloga pojedinca učinila prepoznatljivom svim učesnicima/akterima, istu je nužno i promovirati. Osiguranje transparentnog i odgovornog procesa donošenja odluka na lokalnom nivou obuhvata primjenu participatornog pristupa u donošenju i provođenju odluka koje su od značaja za sve članove zajednica. U vezi sa tim, neophodno je raditi na podizanju svijesti i jačanju tijela lokalnih vlasti, tako da mogu shvatiti koliko je važno da svi članovi zajednice budu uključeni u u postavljanje prioriteta u protuminskoj akciji i razvojnim inicijativama.

Uloga organizacija: Postojeće prakse ne obuhvataju blisku koordinaciju i razmjenu ideja i iskustava između organizacija/agencija protuminske akcije te onih uključenih u razvojne aktivnosti. Kaoo bi se postigli ciljevi koji su zajednički za oba sektora, te općenito poboljšali životi lokalnog stanovništva i zajednica, neophodno je raditi na međusektorskim koalicijama i mrežama, kao i na stvaranju i provedbi zajedničkih projekata. Baza podataka koja sadrži informacije dobivene od organizacija u okviru protuminske akcije kao i razvojnih organizacija, bila bi korisno sredstvo koje bi ubrzalo razmjenu i obradu informacija, te monitoring i usklađivanje aktivnosti.

Preporuke za ključne zainteresirane strane i učesnike u procesu

Na osnovu prethodnih razmatranja i naučenih lekcija, bilo bi korisno formulirati preporuke za ključne zainteresirane strane i učesnike u procesu s ciljem da se ukaže na smjer kojim trebaju ići aktivnosti u budućim intervencijama, koje strategije treba primijeniti kako bi se prevazišla očekivana ograničenja i problemi, kao i to koje su vrste sredstava i resursa potrebne.²⁷

Preporuke za Handicap International u BiH

- Konsolidirati napredak ostvaren u Stocu i Berkovićima, prvenstveno u smislu održivih strategija za LPG, odnosa između lokalnih vlasti ovih općina i državnih tijela odgovornih za protuminsku akciju.
- U svrhu zagovaranja važno je proširiti informacije o projektu PMAD, i.e. promovirati ideju povezivanja protuminske akcije i razvoja kako na državnom nivou tako i na međunarodnoj sceni.
- Identificirati ključnu ciljnu javnost za širenje informacija o PMAD. Slanje i širenje informacija treba odražavati specifične ciljeve, i.e. mobilizirati finansiranje za buduće projekte koji će se raditi po uzoru na PMAD, odnosno koji je replicirati

koncept PMAD, dijeliti informacije sa praktičarima zainteresiranim za veze između protuminske akcije i razvoja i/ili podrška zajednicama ugroženim minama, promjena politike/prakse glavnih institucija protuminske akcije i razvoja u BiH, itd. Specifična ciljna javnost trebala bi obuhvatiti: zajednice ugrožene minama, NVO, LPG i općinske zvaničnike u Stocu i Berkovićima; općinske zvaničnike u mjestima gdje bi se potencijalno replicirao PMAD metod; BHMAC, Komisija za deminiranje u BiH, Ministarstvo civilnih poslova i novi Koordinator za protuminsku akciju; glavni ured Švicarske agencije za razvoj i saradnju - SDC, glavni donatori u protuminskoj akciji, ITF i UNDP; članovi koalicije LMAD i IBHI; međunarodna zajednica protuminske akcije, naročito organizacije koje su već uključene u povezivanje protuminske akcije sa razvojem; i osoblje Handicap International-a, naročito državni uredi koji osmišljavaju inicijative u vezi sa povezivanjem protuminske akcije i razvoja (LMAD), npr. Senegal, Tadžikistan.

- Koristiti metode i kanale diseminacije koji su prikladni za svaku ciljnju javnost i za koje je vjerovatno da će ostvariti želejnu promjenu u pogledu politika i prakse. Također, izraditi po mjeri sadržaj informacija u okviru PMAD kako bi bile prikladne za svaku ciljnu grupu. Osigurati da se u informacijama u okviru PMAD kojima su cilj zainteresirane strane i učesnici u procesu izvana (npr. koji nisu Handicap International) koristi pristupačan jezik, i da je tamo gdje je to bitno, taj jezik pojednostavljen. Informacije formulirati na način koji ciljnoj javnosti

²⁷ Ovo je zbirka preporuka iz Analize iskustva/Experience Review, Analize konteksta/Context Analysis, te dokumenta Izvještaja o kvalitativnom terenskom istraživanju/Qualitative field survey report i izvještaja o Terenskom istraživanju iznosa sredstava za život u domaćinstvima/Livelihood household survey.

i širem auditoriju omogućava da spoznaju njihovu vrijednost i da se uspostavi veza. Naprimjer, kako Handicap International namjerava buduću implementaciju projekta PMAD povjeriti vanjskim izvršiteljima – lokalnim NVO, treba se postarati da smjernice budu napisane jasno kako za auditorij uključen u protuminsku akciju, kao i onaj koji nije u tom procesu.

- Slati izvještaje, biltene i smjernice projekta PMAD međunarodnim praktičarima protuminske akcije i razvoja kroz LMAD mrežu d-grupa Međunarodnog centra za humanitarno razminiranje u Ženevi – GICHD, Stručni časopis za protuminsku akciju (Journal of Mine Action), te kroz istraživačku inicijativu Međunarodne kampanje za zabranu mina i Koalicije protiv kasetne municije - Landmine and Cluster Munition Monitor (ICBL) i glavne međunarodne događaje i skupove na temu protuminske akcije, npr. sastanci država članica.
- Osigurati snažno zagovaranje za promjene u političkom okviru za integraciju protuminske akcije i razvoja, konkretno procesa postavljanja prioriteta. Koalicija NVO bi mogla imati ključnu ulogu u izradi nacrtova novog zakona o deminiranju, u udruživanju sa BHMAC, Komisijom za deminiranje u BiH, Ministarstvom civilnih poslova. Koaliciju bi trebalo iznova ojačati snažnim zagovaranjem i vještinama istraživanja politika (nove organizacije) a trebalo bi i pojasniti uloge unutar LMAD koalicije zasnovane na oblastima ekspertize npr. zagovaranje, odnosi sa donatorima, umrežavanje sa državnim vlastima, uspostavljanje kontakata sa lokalnim zajednicama i općinama, provođenje istraživanja i analize politika i zakonskog okvira, itd.
- Replicirati poboljšanu verziju modela PMAD. Preduslov za ovo je da se za aktivnost repliciranja privuku donatorska sredstva. Handicap International treba raditi na strategiji repliciranja sa redefiniranim ulogama jedinice za implementaciju projekta, lokalnih i državnih zaniteresiranih strana i učesnika u procesu. Jedna od komponenti mogao bi biti kontinuirani rad BHMAC na repliciranju metodologije mapiranja rizika od mina širom BiH. Novim pristupima trebali bi se rješavati problemi

identificirani u analizi PMAD i nedostataka u državi, kao što su: aktivnosti MRE su oslabile u proteklim godinama, komunikacija između ključnih učesnika u procesu je na kritičnoj točki i potrebno ju je poboljšati, učešće građana u donošenju odluka u lokalnim zajednicama (uključujući postavljanje prioriteta i razvojna pitanja) prilično je slabo i treba ga je potaknuti, itd.

- Promovirati jednakost spolova i raznolikost. Osigurati širo uključenost zajednice u LPG i metodologiju mapiranja rizika od mina. Potrebno je tražiti mišljenje žena, osoba s invaliditetom, i onih koji žive u ruralnim zajednicama ugroženim minama i to mišljenje uvrstiti u lokalne politike.

Preporuke za državnu Koaliciju za uključivanje protuminske akcije u razvojne programe - LMAD

- Organizirati prikupljanje sredstava za Koaliciju od juna 2011. pa nadalje, kada prestaje finansiranje SDC i Handicap International.
- Osnažiti članstvo Koalicije sa članovima koji posjeduju ekspertizu iz zagovaranja na državnom nivou i izrade javne politike.
- Izraditi jasnou, dobro usmjerenu strategiju zagovaranja u kojoj su identificirane konkrentne politike i potrebne promjene u praksi, u kojoj su dati ključni donosoci odluka, saveznici i potencijalni protivnici te u kojoj se pojašnjeni najprikladniji kanala, odnosno načini/metode (npr. mediji, PR skupovi i događaji, sastanci licem u lice, diskusije u okviru okruglih stolova, itd.) za utjecaj na iste. Kako bi se osnažile veze između protuminske akcije i razvoja, aktivnosti zagovaranja trebaju biti usmjerene, između ostalih, na Ministarstvo civilnih poslova i novog Koordinatora za protuminsku akciju, Direkciju za ekonomsko planiranje, novoosnovanu Komisiju za deminiranje u BiH, BHMAC i zajednice ugrožene minama, u kojima se mogu replicirati komponente projekta PMAD. Imajući u vidu ograničene resurse, potrebno je izraditi fokusiranu i realističnu strategiju koja se oslanja na snagu, kapacitet o veze članova Koalicije. Osigurati

da se za ključne donositelje odluka, saveznike i potencijalne protivnike izrade jasne poruke u kojima se naglašava željena specifična politika ili promjena u praksi, te da se iznesu argumenti zbog čega je potrebna promjena i na koji način će se ona ostvariti.

Preporuke za općinske vlasti u Stocu i Berkovićima

- Održati podršku za LPG i uvrstiti ih u procese planiranja i budžetiranja općinskog razvoja. Razmijeniti iskustva o LPG sa Savezima općina i gradova u Federaciji i Republici Srpskoj.
- Rasporediti općinske resurse za sastanke posvećene mapiranju rizika od mina zasnovanom na zajednicu kako bi se osiguralo učešće zajednica u postavljanju prioriteta za uklanjanje mina.
- Potaći općinske koordinatorе za protuminsku akciju/službenike civilne zaštite da aktivno traže mišljenje zajednica u pogledu pruoriteta za lišćenje odnosno uklanjanje mina i EOR, te da ovo navedu u općinskoj listi prioriteta koja se šalje u BHMAC.

Preporuke za državne vlasti u BiH

Ministarstvo civilnih poslova, u saradnji sa Komisijom za deminiranje u BiH, BHMAC, Direkcija za ekonomsko planiranje, Ministarstvo finansija i Direkcija za evropske intergacije trebali bi:

- Navesti u državnim stategijama za protuminsko djelovanje i u radnim planovima kakav utjecaj na razvoj ima zagađenje minama/EOR
- Osigurati bolje učešće zajednice i transparentnost u procesu postavljanja državnih prioriteta
- Ratzmislati o alternativnom načinu raspisivanja natječaja/tendera za ugovore za deminiranje
- Uključiti civilno društvo u izradu nacrta novog zakona o deminiranju
- Replicirati metodologiju mapirana rizika od mina širom BiH, u konsultaciji sa Handicap International-om.

Preporuke za SDC

- Sarađivati sa Handicap International-om i drčavnom koalicijom LMAD kako bi se u uključili i drugi donatori u BiH, kroz forum za koordinaciju donatora i bilateralnim putem s ciljem da se razgovara o pristupu PMAD i mogućnostima za replikaciju.
- Razmijeniti rezultate i naučene lekcije iz ove Analize iskustva stečenog u projektu PMAD sa relevantnom državom i tematskih programima u sjedištu Švicarske agencije za razvoj i saradnju - SDC u Bernu. Promovirati bolju integriranost protuminske akcije u razvojnoj pomoći koju pruža SDC i podršku integriranim inicijativama protuminske akcije i razvoja kao što je PMAD.

Dodatna literatura

Vlada Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara:

1. Staretgija protuminskog djelovanja u Bosni i Hercegovini za period od 2009. do 2019.
2. Startegija upoziravanja na mine u Bosni i Hercegovini
3. Strategija za pomoć žrtvama mina u Bosni i Hercegovini
4. Zakon o deminiranju u Bosni i Hercegovini (2002.)
5. Zahtjev za produženje roka za završenje uništavanja protupješadijskih mina u miniranim područjima u skladu sa članom 5., stav 1., konvencije APMBC, juni 2008.

Carrier, M. (2011), "Down to earth: A practical guide for Mine Action and Development interventions – Lessons from Bosnia and Herzegovina" Handicap International i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Carrier, M. (2011), *Participatory mine action and development project in Bosnia and Herzegovina – Research and publication plan*. Handicap International and i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Carrier, M. (2011), Position Paper "Mine Action and Development: Why Should We Become MAD About It?" Handicap International i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Center for Management, Development and Planning. (2011), *Report on Qualitative Field Survey with Municipal Stakeholders in Bosnia and Herzegovina*. Handicap International i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Custom Concept. (2011). *Report on the Livelihood Household Field Survey Results for the Project "Participatory Mine Action and Development in Mine Affected Municipalities of Stolac and Berkovici"*. Handicap International i Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Mišić Mihajlović, S. (2010), *Participatory Mine Action and Development Project, Internal Pre-Evaluation*.

Handicap International i Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Naidoo, S. and Vračić, A. (2010), Experience Review – Participatory Mine Action and Development Project in Mine Affected Municipalities of Stolac and Berkovići, Bosnia and Herzegovina. Handicap International i SDC/ Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Naidoo, S. and Vračić, A. (2011), Context Analysis –Mine Action and Development Linkages In Bosnia and Herzegovina. Handicap International i SDC/ Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Naidoo, S., Paterson, T. and Weigel, N. (2008), *Linking Mine Action and Development; Humanitarian and Development NGOs – Guidelines for Policy and Programme Development*. GICHD Switzerland, Geneve.

NGO "Orhideja". (2009), *Survey on priority needs in the municipalities of Stolac and Berkovići*. Handicap International i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Vuković, K. (2010), *Participatory Mine Action and Development Project, Evaluation Report*. Handicap International i SDC/Švicarska agencija za razvoj i saradnju u Bosni i Hercegovini.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confédératión svizra

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

HANDICAP INTERNATIONAL

Co-winner of Nobel Peace Prize